

Arkeologi og kulturhistorie

Nr. 2-2014. 75 kr

Nytt fra fortiden

SPØR

Enestående
gullfunn

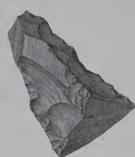
Forsvunnet
vikingtidsgård

Fuglefangst
i fortiden

NTNU
Vitenskapsmuseet

MUSEUMS-
FORLAGET

TIDSTABELL

Eldre steinalder
10 000-4000 f.Kr.

Yngre steinalder
4000-1800 f.Kr.

Bronsealder
1800-500 f.Kr.

Førromersk jernalder
500-0 f.Kr.

Romersk jernalder
0-400 e.Kr.

Folkevandringstid
400-550 e.Kr.

Merovingertid
550-800 e.Kr.

Vikingtid
800-1000 e.Kr.

Middelalder
1000-1536 e.Kr.

Kjære leser

Forsidebildet denne gang viser et sjeldent arkeologisk funn: GULL. Menneskets holdning til gull er merkelig. Subjektivt sett er gull bare et metall som ikke har liv i seg selv, men gir kanskje heller en udefinerbar emosjon. Men det vel heller er ikke den kjemiske sammensetningen som viktig for oss, eller at det er svært sjeldent og vanskelig å få tak i. Gulletts kvalitet må være at det skinner, og at det er bestandig.

Gullblikket som er avbildet på forsiden er et fascinerende arkeologisk objekt, og det vil uomtvistelig bli vurdert, studert og tolket av arkeologer i tiden som kommer. SPOR kan allerede nå presentere hendelsesforløpet som knytter seg til funnet og omstendighetene omkring skatten.

I SPOR kan vi denne gang også lese om de arkeologiske undersøkelsene på Ranheim i Trondheimsfjorden – om den forsvunne gården Vik. Under torven ble det her avdekket et gårdstun som var blitt forlatt, trolig på begynnelsen av 1600-tallet. Her ble det funnet store mengder skjørbrønt stein, fordelt på seks hauger, som kan knyttes til et gårdstun med røtter tilbake til yngre jernalder.

Aud Beverfjord

SPOR har også denne gang flere andre artikler som på ulikt vis prøver å kartlegge kunnskap som bringer oss nærmere forståelsen av fortiden og fortidsmennesket. God fornøyelse!

SPOR nr. 2-2014, 29. årgang, hefte nr. 58 **ISSN 0801-5375**

SPOR – nytt fra fortiden

Utgitt av Museumsforlaget og
NTNU Vitenskapsmuseet,
Seksjon for arkeologi og kulturhistorie

Redaktør Aud Beverfjord
Fagredaksjon Øystein Ekroll
Jan Ragnar Hagland
Britt Eli Thingstad

Fotograf/
Billedkonsulent Åge Hojem

Forlagsredaktør Laila Andreassen
Layout Aud Beverfjord
Trykk 07 Aurskog

Kontakt forlaget for bestilling eller spørsmål om
abonnement
Museumsforlaget
Trenerys gate 9
7042 Trondheim
telefon (+47) 47 47 87 47
post@museumsforlaget.no

SPOR er beskyttet av lov om opphavsrett til
åndsverk, og avtaler om kopiering inngått med
Kopinor. Ta kontakt med forlaget om du ønsker
å gjengi deler av SPOR, i medieuavhengig form.

Ved å publisere i dette SPOR overdrar forfatteren retten
til å framstille, mangfoldiggjøre og utgi sitt verk i SPORs
papirutgave og digitale utgave, til Museumsforlaget.
Forlaget kan videre distribuere verket gjennom databaser
som forlaget samarbeider med. Denne publiseringsretten
er eksklusiv i seks måneder fra utgivelsestidspunktet.
Etter disse seks månedene har gått, kan forfatteren legge
ut verket på sitt eget nettsted eller på nettsted som forfat-
terens arbeidsgiver har etablert.

Redaksjonen overtar ikke ansvar for manuskript eller
bilder som ikke er bestilt.

Redaksjonens adresse
SPOR
NTNU Vitenskapsmuseet
Seksjon for arkeologi og kulturhistorie
7491 Trondheim

Forsidebilde:
Gullblikket fra Tornes i Møre og Romsdal.
Foto Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

Gullskatten
fra Tønes

4

Forlatt vikingtidsgård

12

Horisonter fra gammel ordbok

30

Dansk villsvin i
Norge

36

Innhold

- 4 Gullskatten på Tønes
av Bjørn Ringstad
- 9 Boktips
- 10 Glimt av skatter
av Leena Aulikki Airola
- 12 Vik - forlatt vikingtidsgård
av Geir Grønnesby og Aina Heen
Pettersen
- 16 Fra rydningsrøys til gravrøys
av Anne Haug og Kari Berg Dyrendal
- 19 Forskning og formidling,
hånd i hånd?
av Isabella Foldøy
- 22 Kulturarv, konflikt og
menneskerettigheter
av Axel Christophersen
- 26 Fugl på menyen – myrpinne og
fuglefangst
av Morten Sylvester
- 30 Horisonter fra gammel ordbok
av Elisabeth Forrestad Swensen
- 34 Fra urnordmann til steinkobbe
av Jørgen Rosvold
- 36 Dansk villsvin i Norge
av Preben Rønne
- 38 Alterskapet i Grong kirke
av Line Rongstad Wikan
- 42 Ta vare på dine gjenstander:
Postkort
av Elizabeth E. Peacock
- 46 Runesteiner i grav
av Aud Beverfjord
- 49 Brønnen på Steinberget:
Saga og sanning
av Jan Ragnar Hagland
- 50 Kort om fortid
av Astrid Kähler

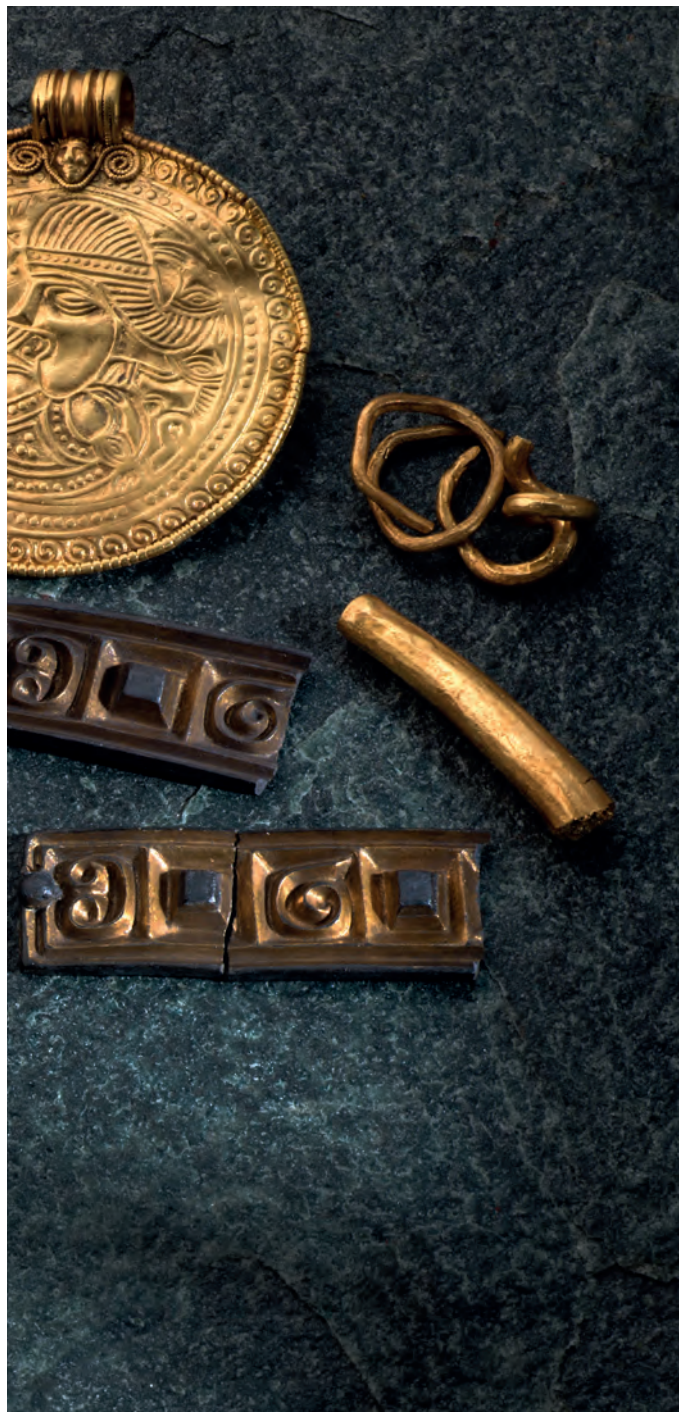
Gullskatten på

Da Paul Norli i pinsehelga 2014 tok med seg metaldetektoren sin på en liten kveldstur, kom han til å gjøre sin livs oppdagelse som metallsøker. I strandkanten på Tornes i Fræna, bare noen hundre meter fra huset der mora hans bor, stoppet han opp. Lyden fra metallsøkeren ble avløst av graving med en liten spade, deretter undring og begeistring over hva han hadde funnet.

Tornes

Av Bjørn Ringstad

Den helt spesielle gullskatten ble funnet på gården Tornes i Fræna. Foto Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

I løpet av kort tid hadde han gravd frem to gjenstander av gull. Han hadde gjort det mest spektakulære gullfunnet fra forhistorisk tid i Møre og Romsdal på over førti år. Norli hadde funnet en gullbrakteat og et dekorert gullblikk, et funn fra eldre jernalder – fra folkevandringstiden. Ikke siden 1968, da det ble funnet gull i en flott utstyrt grav på Haramsøy i Haram kommune, var det gjort et rikere funn. I forbindelse med etterundersøkelsen av funnstedet i regi av Møre og Romsdal fylkeskommune ble det gjort ytterligere funn i form av et stykke bruddgull/betalingsgull med gulltråd rundt, samt del av et forgylt sølvbeslag. Denne gangen var det Reidar Fjøren, kameraten til Paul Norli, som fikk utslag på metalldetektoren da han hjalp til med undersøkelsen.

GULLBRAKTEAT

En gullbrakteat er en myntlignende gullmedaljong med hempe, og med samme motiv på begge sider. Baksiden viser det negative avtrykket. De ble båret rundt halsen som et smykke. Gullbrakteatene deles tradisjonelt i hovedtypene A-, B-, C-, D- og F-brakteater. Brakteaten fra Tornes er i A-kategori og tilhører en liten gruppe brakteater som viser et mannshode omgitt av ett til to villsvin. Gruppen kalles gjerne «Got–Eiser-brakteaten» (?), og de finnes fra Rogaland i vest, til Öland i øst. Det er tidligere funnet fem brakteater med en billedfremstilling som er nesten identisk med Tornes-brakteaten. Foruten det store hodet og to villsvin, har disse brakteatene også et brystskjold med to fuglehoder med krummet nebb.

Funnet som geografisk ligger nærmest Tornes, kommer fra Selvik i Strand i Rogaland. Dessuten har man to funn fra Vestfold (Sande og Sandefjord), og to i Sverige (Maen i Halland og Holmetorp på Öland). Den mest iøynefallende forskjellen er at funnet fra Tornes har en liten ansiktsmaske påloddet like under hempen. Ingen av de andre har en slik maske. Dette er et klart østlig fenomen, men det er likevel ikke vanlig at brakteater har slike små ansiktsmasker. Denne typen brakteater finnes kun i to eksemplarer fra Skåne, to fra Öland, tre fra Gotland og én fra Polen.

Brakteaten fra Tornes er den første virkelige gullbrakteaten som er funnet i Møre og Romsdal. Tidligere er det funnet tre medaljongetterligninger med ulikt motiv på begge sider. Disse kommer fra Åk i Rauma, Godøy i Giske og Haram på Haramsøy. Alle disse er funnet i rikt utstyrte graver fra slutten av 300-tallet, tiden omkring 400 e.Kr.

De fleste forskere som arbeider med gullbrakteater, tar det for gitt at de har hatt en magisk funksjon som amuletter. Dette fremgår av billedfremstillingene, mange brakteater har runeinnskrifter og bitegn. I dag er det også relativt bred enighet om at mannspersonen – eller hodet – på brakteater som Tornes-brakteaten, må identifiseres som Odin.

Mannshodet har et perlebånd eller diadem over pannen og håret. Dette er å anse som et verdighetstegn. Det samme gjelder det lange håret. Fuglene blir, gjerne sammen med andre dyreskikkelser, omtalt eller oppfattet som «hjelpende» for gudene. De to dyrefigurene foran og

Uttegning av figurene på bladgullet.
Illustrasjon Bjørn Ringstad

i Stil I. Her finnes det sterkt stiliserte dyr/fabeldyr med markering av hode, øye, hals, skulder og lår.

Det tydeligste motivet er på det nederste midtre billedfeltet, der man ser to menneskefigurer. Sentralt i dette bildet er det en person sett med ansiktet forfra, *en face*, med langt hår. Personen har rett nese og oval markering av øynene. Øyet til høyre ser ut til å være tydeligere enn det andre. Håret, som er markert med hårstreker, er todelt med skill i midten. Det er utslått til begge sider og har en enkel oppbøyd frisyre i hver ende. På begge sider av hodet er det et trekantlignende strekmønster. Personen er ikledd en kappe markert med parallelt strekmønster som buer svakt utover, og som sees på høyre og venstre side av kroppen.

Til høyre i billedfeltet er et menneske sett i profil, som ser mot venstre, mot personen sett *en face*. Håret er markert med strekmønster, og det er et mulig strek-diadem under håret. Litt nede på kroppen kan det

skimtes noe som kanskje kan tolkes som en utstrakt hånd med fem fingre.

Til venstre for personen i midten kan man skimte konturene av både rette og buete linjer – og noen delvis i spiral. Om dette er ren dekor, kvister, deler av dyr eller menneskelignende fantasifulle fabeldyr er vanskelig å si. Det er også noe som kan minne om et ansikt i profil vendt mot høyre. Helt nederst er det et bånd med streklinjer og punkter, tilsvarende det i nedre kant på drakten til personen i profil til høyre i billedfeltet. Til høyre og venstre for det nederste midtre billedfeltet er det to halve billedfelt med to halve personer sett *en face*. Disse feltene ser ut til å være speilvendt i forhold til midtfeltet, men figurene er ikke helt identiske. Den delen av personen sett *en face*, som er bevart nede til venstre, ser ut til å tilsvare den delen som mangler i billedfeltet nede helt til høyre. Håret er likt, og det samme gjelder den timeglassformede delen av kroppen. Dersom vi sammenligner bruddflatene på høyre og venstre kant av gullblikket, kan det også se ut til at disse har hørt sammen. Dette vil si at gullblikket kanskje opprinnelig har vært bøyd og har hatt en fremside og en bakside med et billedfelt med menneskefigurer på hver side. Det som taler imot en slik tolkning, er at det på røntgenbildet av gullblikket ikke er funnet spor etter en loddrett skjøt, noe som burde vært der. Dersom gullblikket ikke har vært bøyd, slik som det her er antydnet, mangler det som et minimum to halve billedfelt i bredden på gullblikket. Dette vil igjen si at gullblikket kan ha vært omlag 3,5 cm bredere enn i dag.

Det er også usikkert hva gullblikket har vært brukt til eller hva det kan ha vært festet til. Dersom vi ser på bruken av gullblikk

bak menneskehodet blir gjerne tolket som villsvin. Det er de parallelle strekene over kroppen som gir grunnlag for denne tolkningen. Disse tolkes som svinebust.

GULLBLIKK

Det dekorerte gullblikket er den mest spektakulære av gjenstandene som ble funnet på Tørnes, og er uten direkte paralleller. Da gullblikket ble funnet, var det foldet sammen som en liten brikke eller pakke på anslagsvis 1,5 x 2 cm, men finneren brettet det ut for å se hva det kunne være. Ytterkantene har ujevne bruddflater og det er derfor litt vanskelig å si nøyaktig hvor stort gullblikket opprinnelig har vært. Det har trolig hatt en rektangulær form, med større høyde enn bredde. Største mål i dag er ca. 8,5 x 7,4 cm og vekten er 4,931g. Motivene på gullblikket er delvis visket bort og derfor vanskelige å tyde. Dette har sammenheng med at gullblikket – som er svært tynt – er nedslitt og i ettertid har vært brettet og bøyd. Som en følge av dette er det også dannet nye konturer og streker som det kan være vanskelig å skille fra det opprinnelige mønsteret. Da gullblikket ble lagt i jorda på Tørnes, var det skrotet sammen og hadde mistet både sin opphavelige funksjon og dekorative og magiske status. Nå var det trolig gullverdien som var det viktigste.

Gullblikket er delt i fem klart adskilte vannrette rekker med billedfelt, sett ovenfra og ned. Disse har ulike typer motiv og dekor og er innrammet av rettlinjert listverk. Det smale midtpartiet med fem forskjellige billedfelt danner midtaksen i organiseringen av alle motivene. Det er symmetri i forhold til bredden på billedfeltene over og under denne. Alle de fem billedfeltene på midtpartiet er dekorert i såkalt germansk dyreornamentikk

i folkevandringstiden i Skandinavia, er det noen få formål som peker seg ut som aktuelle. Dette er gullblikk i form av bånd eller beslag festet til glassbeger, pokaler, drikkehorn, sverd-håndtak og sverdslirer.

Gullblikket fra Tornes har påfallende store likheter med gullblikket på sverdgrepet eller kavlen på det berømte Snartemo-sverdet fra Hægebostad i Vest-Agder, dersom dette ble brettet ut. Likheten med gullblikket fra Tornes gjelder både størrelsen på selve gullblikket, stil, gruppering av motiv, inndeling i billedfelt og forholdet mellom størrelsen på disse feltene.

Gullblikket fra Tornes gir også visse assosiasjoner til de såkalte gullgubbene som dukker opp som funngruppe i yngre jernalder, men stilmessig er disse klart annerledes, mindre og yngre. Gullgubbene er små, tynne og firkantede plater i gullblikk, gjerne bare 1–2 cm store. På enkelte av dem er det fremstilt to personer i profil som står vendt mot hverandre eller i omfavnelse. Noen ganger

Gullbrakteaten. Over: Forsiden (advers). Til venstre: baksiden (revers). Foto Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

har én av dem en kvist i hånden. Disse er ofte tolket inn i en sammenheng med fruktbarhet, som et elskovspar. Frøy og jotunkvinnen Gerd nevnes i en del sammenhenger. Det er trolig også disse fruktbarhetsguddommene som er avbildet på medaljeetterligningen som ble funnet på Vikna på Inderøy i Nord-Trøndelag.

Kanskje er det også disse guddommene som er avbildet på gullblikket fra Tørnes. En annen mer sannsynlig tolkning er likevel at den mest sentrale personen i bildet, som står med ansiktet vendt fremover er Odin. Det ser ut til å være en viss forskjell i markering av øynene på denne skikkelsen. Øyet til venstre er svakere markert enn det andre. Kan det være den enøyde Odin vi her har fremstilt? Eller skyldes det bare ulik slitasje på gullblikket? Den eller de andre personene med ansikt i profil, som står vendt mot denne personen, fremstår i alle tilfeller noe mer underordnet og underdanig.

DATERING AV FUNNET

Det mest alderdommelige objektet blant gjenstandene som ble funnet, er det forgylte sølvbeslaget. Dette bærer preg av en karveskur i relieff som peker bakover mot Nydam-stilen, kanskje tidsrommet 450–475 e.Kr. Gullbrakteatene dateres normalt innenfor tidsrommet 450–550 e.Kr., men det antas at det tok litt tid før de kom til Norge. Gullblikket er dekorert i germansk dyreornamentikk tilhørende Stil I, og der menneskefigurene har en relativt realistisk uttrykksform. Dette gjør det naturlig å tidfeste gullblikket til en tidlig fase av Stil I, til siste fjerdedel av 400-tallet og tiden omkring 500 e.Kr. Gullblikket var imidlertid gammelt da det havnet i jorda på Tørnes, trolig minst 30–50 år. Med dette som utgangspunkt vil jeg tro at en datering til tidsrommet 525–550 e.Kr. vil være mest sannsynlig for nedleggelsen av gullskatten på Tørnes.

DEPOT ELLER GRAV?

Gjenstandene som ble funnet, lå ikke på sitt opprinnelige nedleggingssted. Noen måneder før funnet ble gjort, var det brukt gravemaskin i området, og jordmassene var blitt flyttet på. Dette kan bety at gjenstandene kan ha blitt skjøvet to–tre meter nedover skråningen, ned mot sjøen. Funnstedet ligger så lavt at det opprinnelig må ha ligget helt nede i fjæresteinene.

Det er ingenting som tilsier at gullfunnet på Tørnes har sammenheng med noen grav. Hverken funnstedet eller gjenstandene kan tyde på dette. Av gjenstandene er det bare brakteaten som kan ha hatt en direkte bruksverdi i sin nåværende form. Metallverdien ser ut til å ha vært det viktigste. Funnet må derfor tolkes som et depotfunn. Om det er av sakral eller verdslig karakter, er det vanskeligere å gi et mer entydig svar på. Det mest sannsynlige er likevel at Tørnes-funnet representerer en skatt, muligens gjemt bort på grunn av krig og ufred i området.

GULL SOM POLITISK MEDIUM

Gull er et eksklusivt og kostbart metall som det er naturlig å knytte til et velstående overklassemiljø. Alt gull som ble brukt til å produsere brakteater og andre gullgjenstander i Skandinavia i romersk jernalder og folkevandringstid kom fra Romerriket. Det er antatt at det kom i form av mynter, hovedsakelig solidi (gullpenge), som var lett å transportere og hadde høyt gull-innhold. Til Norden kom det særlig store mengder gull på 300–400-tallet.

Flere forskere har fokusert på statusaspektet og den rolle gullbrakteatene kan ha spilt som politisk virkemiddel mellom stormenn og deres hird, eller andre de ønsket å knytte til seg. Dette var ingen vanlig handelsvare. Denne typen gjenstander skal ha fungert som gaver innen makteliten, der de ble brukt til å skape personlige og politiske allianser. Slike kostbare gaver forpliktet også mottakeren til motytelse. Her må vi også se for oss den gjenstanden som gullblikket fra Tørnes engang har vært festet til. Dette må ha vært en svært eksklusiv gjenstand – enten det var et praktsverd, et stort glassbeger, et drikkehorn eller en pokal. I Norge er de aller fleste gullbrakteatene funnet i kvinnegraver. Dette gjør at enkelte har sett på dem som uttrykk for ekteskapets betydning for å skape allianser mellom fornemme familier.

TORNES I FOLKEVANDRINGSTID

Det er på bakgrunn av det som her er sagt at vi må se gullskatten på Tørnes. På et tidspunkt i folkevandringstiden må det ha bodd velstående personer – med kontakter til den øverste sosiale eliten – over et større geografisk område. De har vært del av et overklassemiljø der religion og politisk makt var uløselig sammenvevd, og der myter, symboler og forestillinger om Odin som både krigsgud og magiens og kunnskapens gud var levende. Det er naturlig å se for seg at både gullbrakteaten og gjenstanden med gullblikket har inngått i årlige religiøse fester på Tørnes, med seremonier og ritualer til ære for Odin og andre norrøne guder. Dette foregikk kanskje inne i et av langhusene som det ble funnet spor etter nede ved Tørneselva for noen få år siden, eller ute i det fri innenfor den store steinkretsen (tingkretsen) med en diameter på over 30 meter, som lå i bakkeskråningen ovenfor naustene.

Som en liten kuriositet kan det også legges til at det en gang på 1800-tallet ble funnet en stor spiralring av gull (betalingsring) i en åker ca. 50 meter ovenfor husene på tunet på Øvre Tørnes. Ringen er dessverre tapt i dag, men opplysningene om funnet er relativt gode. Den veide omlag 172 g (11 3/4 lodd) og ble oppbevart på gården i lengre tid. Ringen skal ha blitt tilbudt universitetet, men ble ikke innløst. Senere (før 1870) ble den solgt til en privatmann, visstnok for tre daler. Funnet stammer trolig fra et offer- eller skattefunn fra 400–500-tallet, altså samme tidsrom som det nye gullfunnet.

Lesetips

Axboe, Morten 2007. Brakteatstudier. *Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab*. København.

Ringstad, Bjørn 2014. Det er gull alt som glitrer – om gullfunnet på Tørnes. *Romsdalsmuseets Årbok* 2014. Molde.

Ringstad, Bjørn 2014: Gull og høvdingmakt på Tørnes. *Gammelt frå Fræna* 2014.

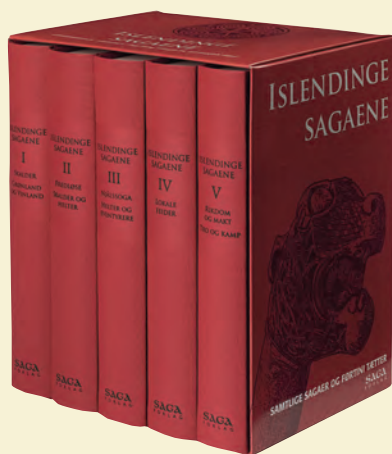
Forfatter

Bjørn Ringstad er fylkeskonservator i Møre og Romsdal fylkeskommune.

Boktips

Islendingesagaene i ny praktfull utgave

Det finnes førti islendingesagaer. De handler om mennesker og hendelser på Island og i Skandinavia mot slutten av vikingtiden. Mange av historiene har sine røtter i muntlig tradisjon langt tilbake, men de er komponert som velordnede litterære verk av anonyme forfattere i det 13. og 14. århundre. Islendingesagaene skildrer noen generasjoner av de første norske landnåmsmennene som krysset verdenshavet for å bosette seg på Island. De og deres etterkommere dannet en fristat uten konge, styrt av høvdinger, som møttes for å vedta lover, inngå forlik og avsi dommer på Alltinget, verdens eldste nasjonalforsamling. Hovedhandlingen i de fleste islendingesagaer foregår noen årtier rundt år 1000, da nordboere både seilte til Amerika og forkastet sin hedenske tro og ble kristne. Hovedpersonene er som regel av fornem herkomst, høvdinger og rike bønder, krigere og diktere, og gjerne om deres feider om land eller sosial status, lokal autoritet og makt, men også om kvinners gunst og kjærlighet. Konfliktene eskalerer når en mann hevner en tilsynelatende ubetydelig æreskrenkelse, og feider vokser ofte gradvis inntil hele distrikter eller familier står i brann.

Det er snarere karakterskildringen enn handlingen som gjør sagaene levende og relevante for moderne lesere. Mange av sagaheltene blir episke skikkelser når de modig fortsetter å kjempe – uten mulighet for å seire – for til slutt å oppnå storhet i døden. Andre kan være slurrever eller følsomme under en hard fasade, storsinnede eller svikeyfulle, men framfor alt er de menneskelige og psykologisk troverdige. Kvinner er sjelden innblandet i kamper og voldelige scener, men de kan spille en sentral rolle i utviklingen av konflikter ved å egge til kamp eller provosere sønner eller ektemann til hevn.

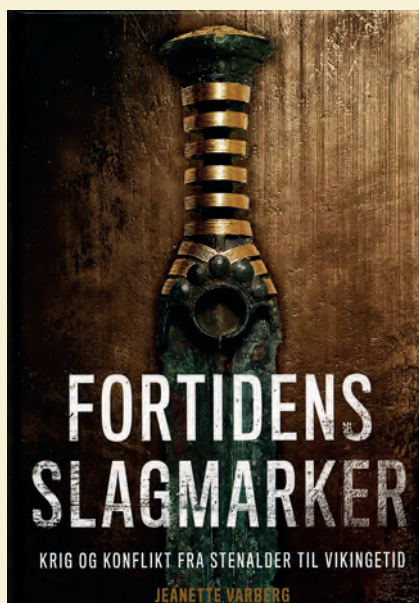
Sagaene likner historiske romaner som er skrevet flere hundre år i ettertid, siden de forteller om og fortolker begivenheter omkring etterkommerne av de første landnåmsmennene og deres slekter, myter og sagn. Forfatterne dramatiserer hendelser og dialoger og utformer handlingen på kunstnerisk vis. Fortellingene er realistiske i stilen og gir alltid inntrykk av å beskrive virkelige hendelser, historiske personer i dagliglivet, som trekkes inn i en rekke dramatiske hendelser, der deres personlighet settes på prøve som gjelder liv og død. Sagaforfatterne er synsvinkelens og sceneskiftets store mestre, og komposisjonen kan minne om moderne filmteknikk. Stilen er nøktern og balansert, fylt av ironi og slående replikker.

<http://sagaforlag.is/>

Jeanette Varberg. Fortidens slagmarker. Krig og fred fra steinalder til vikingetid. Gyldendal forlag.

Krig og fred har fulgt mennesket siden tidenes morgen, men historiens skriftlige kilder er tause om lange perioder av den gamle verdens historie. Til gjengjeld har fortidens krigere etterlatt seg spor i jorden – og Danmark er kjent for helt enestående forhistoriske funn. Våpenutstyr i graver, skjelettet merket av vold,

store våpenskatte og overdådige offerfunn i gudelunder ute i naturen er gjenfunnet og gjør det mulig å skape en fortelling om fortidens konflikter og kamper – og løfter en flik av den historien som før lå skjult i fortidens mørke. «Fortidens slagmarker» er en populærvitenskapelig og faglig velfundert fortelling om krigens utvikling fra steinalder til vikingetid. 6500 års krig og kamp.

Ellen Alm. Trondheims siste heksebrenning. Trolldomsprosessen mot Finn-Kirstin. Museumsforlaget.

Så sent som i 1674 ble «Finn»-Kirsten Iversdatter brent etter en av de verste og mest omfattende trolldomsprosesser som har funnet sted i Trondhjems amt. Som tilnavnet «Finn» tyder på, var Kirsten av samisk herkomst. Hun var en fattig omstreifer som en tid hadde gått rundt i gauldalsbygdene og tigget til seg mat og truet bøndene med ulykke. Da den rettslige granskningen mot henne fant sted i Støren i 1673, ble hun dømt fra livet for unnlattelse av kirkegang samt

hor. Etter en tid i fangenskap og tortur tilstår Kirsten å «ha gitt seg til djevelen og øvet trolldoms kunst». Mot slike ugudelige trolldomssynder foreskrev loven bålstraff. Før hun ble henrettet, anga hun over tretti personer fra Gauldalen, Stjørdalen og Trondheim by, både fattige og rike samt fremtreddende bønder. Saken fikk forgreininger til Flesnes i Troms og Rødøy i Nordland.

Glimt av skatter

Den romerske forfatteren Caius Plinius den eldre (23–79 e.Kr.) skal ha uttalt at den person som begynte å smykke seg med gull utførte den verste forbrytelsen mot menneskeheten. Kanskje tenkte han på gull som et fascinerende blikkefang som kunne føre til fristelser. Kombinasjon av skjønnhet, sjeldenhet, smibarhet og holdbarhet gjør gullet til et enestående materiale.

Slik så beslagfragmentene ut da de kom til konserveringslaboratoriet, dekket med jord, grå og brune korrosjonsprodukter av sølv. Foto Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

Av Leena Aulikki Airola

Det er en tidkrevende prosess å få fram den opprinnelige overflaten på gjenstander som har ligget gjemt under jorda i mange hundre år, slik tilfellet var med gullfunnet i Fræna i Møre og Romsdal. Når gjenstanden legges under mikroskopet, kommer fascinerende detaljer til syne. Her skal vi se det med konservatorens skarpe blikk, og vi får i hovedtrekk vite hvordan gjenstander i skattefunnet kan ha blitt framstilt.

Gullet som først ble brukt av mennesker, forekom naturlig som metallklumper og ikke som mineral. Det skal ikke være vanskelig å skille mellom naturlig og smeltet metall. Hvis metallet inneholder mer enn 80 prosent gull, kan det være naturlig gull. På grunn av dets ekstreme egenskaper kan gull hamres til meget tynne plater og folier. Tykkelsen var avhengig av funksjon og økonomi.

Produksjonensene ble trolig planlagt på forhånd, og nødvendige deler ble laget ferdige. En brakteat, som den fra Fræna-funnet, er laget av en gullplate som ble hamret fra baksiden mot en matrise. Mønsterets enkelte konturlinjer på forsiden ble tydeliggjort ved hjelp av et siseleringsredskap. Spiralene

*Røntgenfoto av beslagfragmentene.
Foto L.A. Airola, NTNU Vitenskapsmuseet*

langs kanten ble gravert. Antakelig var den støpte, perlete tråden under masken med spiralender litt for lang, men gullsmeden ville ikke sløse med verdifullt råmateriale. Derfor ser vi at smeden har banket trådrestene inn i de ytterste rillene i hempen på brakteaten. Dette var dermed ikke en dekorativ effekt, men overskuddstråden økte vekten og dermed verdien av gjenstanden. Forklaringen på uvanlige og sjeldne detaljer på smykker kan ofte ganske enkelt skyldes gullsmedens oppfinnsomhet, og at han tok seg friheter med designet. Hempen som er loddet på plass, virker godt polert. Brakteatens kanter ble banket fast til den perlete tråden. Til slutt ble masken og den perlete tråden med spiralender loddet på plass. Brakteaten er dekket med mikroskopiske riper som forteller at den har vært i sirkulasjon og gnidd mot andre betalingsmiddel.

BRETTING AV GULLBLIKKET

Repoussé er fransk navn på en metallarbeidsteknikk hvor metallet blir dekorert eller formet ved hamring fra metallens bakside for å skape mønster i lavt relieff. Et berømt eksempel på denne metoden er dødsmasken til farao Tutankhamon. Mykt og meget tynt metallblikk tåler ikke mye berøring eller trykk. I arkeologisk sammenheng er det derfor ofte sammenkrøllet. Gullblikkets originale kanter eksisterer ikke lenger fordi de har blitt klippet av. Når gullet så ble brettet sammen og brukt som betalingsmiddel, mistet dette sin rolle som et dekorativt element. Gullblikket på Fræna-gullet ble brettet ut etter at det ble funnet, og det er godt synlige spor etter dette på den nåværende overflaten.

En enkel metode for å lage tråd var å hamre en støpt gullblokk til tråd – inntil ønsket form var oppnådd. Spirallignende runde fasonger gjorde trådene velegnet for transport. Gullstykket fra Fræna var muligens en mislykket del av et halssmykke som også var støpt og hamret.

Det fantes også et beslag av forgylt sølv som var støpt. Det hadde fem hull som antakelig var laget i støpeformen.

Gjenstand	Au	Ag	Cu
Brakteat	87,73	11,14	0,86
Blikk	84,66	12,63	1,91
Fragment	85,76	12,30	1,23
Tråder	84,74	13,37	1,12
Stykke	82,17	15,47	1,94
Beslag	2,05	91,95	1,95
Forgylling	73,55	23,43	0,30

Tabellen over viser innholdet av gull, sølv og kobber i prosent. Røntgenfluorescensanalyse på overflaten med Niton XL3 Analyser.

Røntgenbildet viser tydelig plasseringen av spiraler samt hullene på endene av beslaget og inne i det firkantete feltet. Dekorasjonsmåten peker mot diagonalsymmetrien som framtrer i nordisk dyreornamentikk og som blomstret på 600-tallet. Den forekommer i ornamenter som dekker større flater – som for eksempel på beslag. Den består av at de to halvdelene i ornamentet er like, men den ene er speilvendt og opp-ned i forhold til den andre. Firkantete blokker mellom spiralene ble festet med nagler fra undersiden og er høyere enn beslaget. Røntgenfluorescensanalyse av forgyllingen viser sporelementer av kvikksølv. Dette bekrefter at forgylling var utført ved hjelp av kvikksølv, som var en vanlig metode allerede i romersk jernalder. Ellers er analyseresultat gitt i følgende tabell.

Utstyret var ikke så variert som det gullsmedene har i dag, men fingerferdighet og evnen til å bearbeide råmateriale var av høy kvalitet. Det kan ha vært organiserte verksteder hvor mange personer utførte ulike oppgaver under produksjonen, men det er vanskelig å si noe konkret om dette. Hvis man har mulighet

I rillen både på venstre og på høyre side av hempen ser vi at gulltråden er for kort, dvs. at smeden har ikke hatt nok metalltråd. Foto Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

til å se nærmere på flere gullobjekter fra samme tidsperiode, vil man kanskje kunne se redskapsspor, og på den måten identifisere signaturen til en bestemt gullsmed.

Forfatter

Leena Aulikki Airola er overingeniør ved konserveringslaboratoriet ved NTNU Vitenskapsmuseet, Seksjon for arkeologi og kulturhistorie.

Inne i hempen overlapper trådene ved siden av kanten av platen. Det ser ut som om tråden og platen ble loddet sammen først fra hempen. Foto Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

Deler av det eldste tunet. De fleste av de store kokegropene er fra eldre jernalder, mens stolpehullene er datert til merovinger- og vikingtid. Det tilsynelatende kaoset i stolpesettingen skyldes at det har stått flere bygninger på plassen over lang tid, gjerne med litt forskjellig orientering. De fleste av gjenstandene fra yngre jernalder ble funnet i et svart kulturlag i tilknytning til stolpehullene. Fra vest-sørvest i bildet til øst-sørøst er det ca. 35 meter. Foto TYD, NTNU Vitenskapsmuseet

I forrige nummer av Spor beskrev vi hvordan fenomenet med kulturlag på dagens gårdstun kan gi oss viktig informasjon om den norske bondegårdens historie og mer generelt om samfunnsforhold i yngre jernalder og middelalder. Disse lagene inneholder store mengder stein som er brent i stykker, skjørbrent stein. De går også under navnet bryggestein. Det kan bety at de for en stor del er resultat etter ølbrygging, men også etter andre gjøremål som involverte koking.

Av Geir Grønnesby og
Aina Margrethe Heen Pettersen

På Ranheim har det tidligere eksistert en gård med navnet Vik. Spor etter denne finnes blant annet i navn som gårdsnavnet Over-Vik, Vikåsen, Vikaelva og Vikaunet. Vik har etter alt å dømme vært en stor gård beliggende på den vestre siden av Vikaelva – med gården Ranheim på den østre siden. Vik nevnes i skriftlige kilder første gang i 1520 og synes å ha blitt delt i «NederWigen» og «OffuerWigen» en gang før 1657. Samtidig med delingen ble tunene flyttet. I moderne tid har det vært knyttet noe usikkerhet til lokaliseringen av selve tunet, men i 2012 ble det påvist et område mellom Ranheim fabrikk og jernbanelinjen, der det ble avdekket store mengder skjørbrent stein. Siden bryggestein oftest

er knyttet til eksisterende gårdstun, må vi anta at det gamle tunet til gården Vik har ligget her. Utgravningene i 2013 viste spor etter aktivitet gjennom store deler av jernalderen og i middelalderen. Selve gårdstunet ser ut til å være etablert i løpet av merovingertiden, kanskje allerede på 600-tallet.

YNGRE JERNALDERS GÅRDSTUN

Området ligger på en liten høyde øst for det som tidligere har vært den vika som har gitt navnet til gården. I eldre jernalder stod havet langt høyere enn i dag, og sjøen har gått helt inn i vika. Det er dette landskapet som har gitt navn til gården. Den har ligget på en flate, nord for en skråning som fører opp mot fabrikk. Deler av gårds-

Vik — forlatt vikingtidsgård

tunet fortsetter mot vest inn i et område som ikke er utgravd, og mot nord under jernbanelinjen og sannsynligvis også på andre siden av denne. Knekkene i terrenget mellom flaten og skråningen har etter hvert blitt fylt opp av matjord. Det er denne tykke matjorda som har bidratt til å bevare så mange av sporene. Lenger nord har pløying delvis ødelagt kulturlagene.

Gården som lå her i yngre jernalder, er imidlertid ikke det første sporet etter mennesker på dette området. Her finnes en rekke – til dels store – kokegroper som er datert til både romertid og folkevandringstid. Hva folk har drevet med, og hvorfor akkurat her, vet vi ikke. Imidlertid vitner de store og mange kokegroperne om at dette lenge har vært et viktig samlingssted, lenge før det ble etablert en gård her. Sannsynligvis skal dette knyttes til at elva og vika gjorde dette til et knutepunkt. Det er først på 600-tallet vi finner de første sporene etter bygninger som vi mener utgjorde gården Vik. Gjentatte ganger er stolpebygde hus satt opp og revet på samme sted. Dermed har store mengder stolpehull fra flere bygninger og mange faser blitt bevart på samme sted. I en slik situasjon er det ikke bestandig mulig å skille de ulike husene fra hverandre, men vi anerkjenner konturene av flere hus i form av parallelle rekker med stolpehull. Det ble identifisert åtte bygninger. Den tetteste gruppen med stolpehull lå i den nordvestre delen av det utgravde området. I nordøstre del ble det også funnet stolpehull, men langt færre. Her kan det se ut som om det har stått et hus med takstokker som har gått fra taket og skråstilt ned i bakken. Det ble også funnet spor etter installasjoner som vi ikke vet hva er, og som vi ikke har sett på boplassundersøkelser tidligere. Mest besynderlig er et trekant-formet grøfteanlegg med en stor kokegrop sentralt plassert og en serie stolpehull i rekker innenfor. Noen har foreslått at dette har vært brukt til tørking av et eller annet, men vi vet ikke hva. Vi fant også spor etter en form for stativ som bestod av flere serier skråstilte staurer liggende parallelt i forhold til hverandre.

Over alle stolpehullene lå det et svart, sotet kulturlag. Det var her mange av gjenstandene ble funnet. Det mest karakteristiske var imidlertid den store mengden med skjorbrent stein som lå over nesten hele området. Seks intakte bryggesteinshauger ble funnet, i tillegg til store mengder stein mellom haugene. Anslagsvis kjørte vi bort ca. 700 kubikkmeter stein. Siden vi bare har gravd ut deler av tunet, er det grunn til å tro at det opprinnelig har vært mye mer. Siden kokegroperne for en stor del forsvant ved overgangen til yngre jernalder, kan man gå ut fra at det å koke med varme steiner i store kar, erstattet kokegroperne som koketeknikk. Det svarte kulturlaget er imidlertid helt fritt for stein. Det kan tyde på at tidspunktet for overgangen til koking med bryggestein skal settes litt senere.

Modell som viser hvordan terrenget har sett ut i jernalderen. Gården har ligget ved en vik og det er åpenbart hvorfor gården har fått navnet. Illustrasjon Petter Einang, NTNU Vitenskapsmuseet

Tre grøfter i en trekant. Trekanten er åpen i spissene hvor det er spor etter stolper. Midt i anlegget ligger en kokegrop datert til 680–880 e.Kr. Også i trekanten var det rekker med stolpehull (som ikke synes på dette bildet). Vi kjenner ikke funksjonen til anlegget. Den nærmeste, nordvestligste grøfta er 4,6 meter lang. Foto Geir Grønnesby, NTNU Vitenskapsmuseet

DE ARKEOLOGISKE FUNNENE

Under utgravningen ble det funnet en relativt stor mengde gjenstander (ca. 900 stk.) som kan knyttes direkte til aktiviteten på gårdstunet i jernalder og middelalder. I tillegg til et betydelig antall nagler, ble det blant annet funnet sølvmynter, perler, vektlodd, sølvringer, spinnehjul, keramikk, pilspiss og kniver.

Profil som viser kultur- og bryggesteinslag. Det nederste laget er kulturlaget hvor de fleste gjenstandene fra merovingertid/vikingtid ble funnet. Bryggesteinslagene er utdratt fra bryggesteinshaugene. Foto Brynhildur Baldursdottir, NTNU Vitenskapsmuseet

Gjenstandene ble hovedsakelig funnet i de ulike bryggesteinshaugene og kulturlagene inne på gårdstunet, men det dukket også opp enkelte nagler og perler i stolpehull og groper.

Den største andelen av gjenstandsfunnene fra Ranheim bestod av nagler, klinknagler og spiker. Store deler av dette materialet ble samlet opp fra bryggesteinshaugene og stammer antagelig fra båtdeler og annet treverk som har blitt gjenbrukt som ved i forbindelse med ølbrygging og koking. Blant bryggesteinene ble det imidlertid også gjort funn av enkelte mer uvanlige og sjeldne gjenstander som for eksempel tre vektlodd, én pilspiss og hakkesølv – sistnevnte i form av en avkuttet bit av en dekorert armring i sølv.

På selve gårdstunet var det et begrenset område – lokalisert direkte under tre av bryggesteinshaugene – som pekte seg ut med de fineste og mest sjeldne gjenstandsfunnene. Disse ble funnet i et kull- og sotholdig jordlag som var blitt dannet etter lang tids bosetning på stedet. I laget lå det en rekke gjenstander som gjennom årene hadde blitt mistet inne på tunet, blant annet keramikk, en bronsenål, to ringer av sølv, et spinnehjul av bronse, tre vektlodd, og en samling perler. De fleste perlene var laget av glass og brent leire, men vi fant også en perle av rav. Rav finnes ikke naturlig i Norge, og denne perlen har trolig blitt importert fra Østersjø-området. To sølvringer lå i nærheten av perlene. Ringene var for små til å ha vært

Sølvmynter fra Ranheim. Til høyre sees den sjeldne Karl den Store-mynten.
Foto Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

fingerringe, men de kan ha vært festet på et halskjede sammen med perlene.

Det mest oppsiktsvekkende funnet fra dette området var imidlertid en sølvmynt preget under Karl den stores regjeringstid. Karl den store, også kalt Karlamagnus, var frankisk konge fra 768, og i år 800 utropte han seg til romersk keiser. På den ene siden av mynten kan man se at deler av bokstavene CAR LVS er bevart. Disse bokstavene leses som Carolus, altså Karl. På den andre siden av sølvmynten står det Rx. F, som står for Rex Francorum – frankernes konge. Karl den store gjennomførte en myntreform i perioden 793–797. Sølvmynten fra Ranheim er preget før dette skjedde, og er dermed den eldste karolingertidsmynten som er funnet i Norge.

Et utvalg av perler og sølvringer som ble funnet under utgravningen. Foto Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

I samme område ble det også funnet deler av en mindre sølvmynt som antagelig er opptil hundre år eldre enn Karl den store-mynten. På den ene siden av den har det vært et hode i profil, mens den andre siden viser restene av et kors og navnet på pigningsstedet, samt hvilken myntmester som har vært ansvarlig for pigningen. Denne mynten har antagelig vært preget et sted i nord-Frankrike i siste halvdel av 600-tallet. Man kan spekulere i hvordan og hvorfor slike mynter havnet på gården Vik i Trøndelag.

GÅRDEN VIK

Hva slags gård har så Vik vært? Vi vet at det var en storgård i middelalderen. Dessuten kan vi lese av plasseringen inne i vika og ved elva at gården har hatt en strategisk beliggenhet. Spesielt har den hatt svært gode havnemuligheter, og det kan være den viktigste årsaken til noen av de eksepsjonelle funnene. Det er funnet svært få tilsvarende mynter i Skandinavia som ble preget før den store myntreformen under Karl den store. En av disse fant vi altså på Vik. Disse funnene kan gi assosiasjoner til en viss handelsvirksomhet/vareutveksling. Dette er imidlertid usikkert, men ikke utenkelig. Før kaupangen på Nidarneset ble etablert, må man regne med at storgårder som Vik hadde en rolle i vareutvekslingen. En annen mulighet er selvfølgelig at mynter av denne typen er stjålet gods etter plyndringsferder på Kontinentet. Uansett om sølvmyntene er kommet til Ranheim gjennom plyndring eller andre mer fredelige aktiviteter, viser funnene at dette har vært en storgård med internasjonale kontakter.

Forfattere

Geir Grønnesby er forsker ved NTNU Vitenskapsmuseet, Seksjon for arkeologi og kulturhistorie.

Aina Margrethe Heen Pettersen er master i arkeologi, utdannet ved NTNU.

Etter avdekkingen ble det klart at rydningsrøysa var en gravrøys. Foto Petter Kåsin Einang, NTNU Vitenskapsmuseet

Fra rydningsrøys til gravrøys

I løpet av fire uker i mai og juni i 2014 var det hektisk gravevirksomhet på Rygghaugene i Overhalla i Nord-Trøndelag. Det som skulle være en enkel undersøkelse av en registrert rydningsrøys, ble over natten til en gravrøys som forteller at det her en gang i tidlig vikingtid ble gravlagt én eller kanskje flere personer.

Av Anne Haug og Kari Berg Dyrendal

Overhalla er en kommune rik på kulturminner fra jernalderen. Gravminnene ligger som perler på en snor langs elva Namsen, som bukker seg som en slange gjennom landskapet. Et landskap som er formet gjennom naturlige prosesser, men som også er tydelig påvirket av menneskenes liv og virke gjennom tusenvis av år. De mange gravminnene finner man ved sentrale

gårder og knutepunkt, langs gamle ferdselsveier, på høydedrag og topper – hvor de var en tydelig markør i landskapet for de som passerte. For storfamilien, og de som bodde i området, var gravminnene en daglig påminnelse om tidligere generasjoner og slektens betydning i samfunnet. Her kunne man hedre og minnes sine døde gjennom ulike ritualer. Gjennom hele jernalderen var det vanlig med haugbegravelser, selv om man ikke tror at dette

Bryner, kniv og sigd funnet i gravrøysa. Foto Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

ble alle til del. En vanlig oppfatning har vært at gravlegging i haug først og fremst var knyttet til overhoder i familien og de mektigste i samfunnet. Gjennom hele jernalderen vekslet det mellom brente og ubrente graver, og fra vikingtid kan man finne begge deler.

Vår røys lå på gården Rygg i Overhalla, på det som kalles for Ryggahaugene – eller også Pinsehaugen. Som navnet tilsier, ligger røysa på toppen av en rygg eller et høydedrag med god utsikt mot nord. Med litt mindre vegetasjon har nok røysa en gang ligget fritt og åpent i terrenget. På vei opp passerer vi tre tydelig markerte gravhauger som ligger med fritt utsyn mot sørøst. Nordøst for vår gravrøys er det registrert en heller som ble brukt som smie i vikingtiden. I 2000 ble det avdekket et kulturlag på gården Rygg i forbindelse med fradeling av en boligtomt. Dette ble datert til vikingtid/tidlig middelalder, ca. år 1000. Trolig representerer kulturlaget en del av et eldre gårdstun.

RYDNINGSRØYS ELLER GRAVRØYS?

Av og til kan det være vanskelig å skille mellom en rydningsrøys og en gravrøys, men ofte er størrelse, form og beliggenhet avgjørende for tolkningen. Rydningsrøys er ansamlinger av stein av ulik størrelse og form, og som ordet tilsier, er de knyttet til rydding av områder som ble brukt til åkerbruk og beiting. De kan være svært gamle og finnes ofte sammen med andre fossile dyrkingsspor – som for eksempel åkerreiner og dyrkingslag. Det hender også at det kan skjule seg gravrøys under rydningsrøysene, da det er lett å kaste mer stein der det allerede ligger stein.

Røysa på Rygg var relativt mosegrodd og bevokst med små løvtrær. Størrelsen var anslått til ca. 8–10 meter i diameter. Steinene som stakk opp av mosen, var relativt jevnstore. Ved avdekking viste det seg at røysa var lagt opp på en naturlig bergknatt, noe som ikke er helt uvanlig for å få røysene til å se litt større og mer ruvende ut. I tillegg var det arbeidsbesparende. Den var lagt opp med jevnstore steiner, var omtrent en halvmeter høy og tilnærmet rund i formen. Diameteren var 10 meter. Røysa hadde en «pen-side» i nord og en litt mer rufsete side i sør, der den fulgte bergknattens naturlige former. I motsetning til de tre gravhaugene litt lenger sør – som ligger høyt og sørvendt i landskapet – vendte vår røys seg i helt motsatt retning, noe som var litt underlig. Det skal være spor etter en gammel ferdselsvei i Overhalla som har gått øst–vest, og som etter sigende har krysset Ryggahaugene på sin vei østover. Vi kunne ikke finne synlige spor i landskapet etter denne veien, men om det var en vei her tidligere, kan det forklare hvorfor røysa var vendt mot nordvest. Den skulle være synlig for folk som ferdes langs veien.

NAGLER, PERLER OG BRYNE

Kort tid etter at røysa var rensket fram, begynte funnene å dukke opp, først et par jernnagler og noen jernfragmenter. Disse lå relativt høyt opp i de skrinne jordmassene mellom steinene. Deretter dukket funn opp på løpende bånd. En stor mengde klinknagler av jern lå spredt rundt i røysa, samt to brynesteiner – hvorav den ene var et kvartsittbryne fra eldre jernalder. Det kan ha vært gjenbrukt som ildslagningsstein. Dessuten ble det funnet fjorten glassperler, en ravperle, fragmenter av en sigd i jern,

*Ravperle funnet i røysa på Ryggahaugene.
Foto Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet*

en bronsering – trolig del av en ringnål – en mulig jernkniv og en rekke mindre jernfragmenter som ikke lar seg bestemme nærmere. I tillegg ble det funnet flere flintavslag i jordmassene. Dette kan være tilfeldig, men gjenstandene kan ha blitt lagt ned i en helt bestemt hensikt. Det ble også gjort funn av en del brente bein innenfor en tilnærmet sirkulær steinring sentralt i røysa. Sammen med litt trekull forteller det oss at dette har vært en branngrav. De brente beina er relativt små, noe som tyder på at de har vært hardt brent. Det meste tyder på at selve brenningen har foregått et annet sted enn i selve graven, og at beinmaterialet er blitt lagt innenfor steinringen som en bevisst del av begravelsesritualet.

Det ble funnet i alt fjorten perler og en bronsering funnet i gravrøysa. Foto Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

Det ble også funnet en hel del brente bein spredt rundt om i røysa. Hvorvidt disse representerer en sekundær begravelse, er vi foreløpig litt usikre på. De kan også være spredt i røysa som en del av et ritual.

Bortsett fra perlene, som er i god forfatning, er mye av gjenstandsmaterialet svært fragmentert og i dårlig forfatning. Foreløpige laboratorieanalyser viser at jernmaterialet er svært korrodert på grunn av at det har ligget utsatt til for vær og vind. Funnmaterialet virket ellers noe spredt og omrotert. Dette kan ha skjedd som følge av at graven ble plyndret kort tid etter gravleggingen, men kan også skyldes nyere inngrep i røysa eller tidens tann.

TRESKRIN?

Det ble funnet en rekke klinknagler spredt omkring, og flere av dem var relativt små. Sammen med en del flate, beslaglignende fragment av jern tror vi at disse, sammen med de små naglene, kan ha sittet på et treskrin som ikke lenger er bevart. Røysa har svært dårlige bevaringsforhold for organisk materiale foruten det som er brent. Nær bunnen av røysa, nesten rett på berget, ble det funnet en rektangulær steinkonstruksjon som var tydelig anlagt. Innenfor denne steinpakningen ble det ikke funnet noen gjenstander, men en mengde trekull. Det er derfor ikke usannsynlig at det kan ha vært plassert et treskrin her.

PERLENE

Dette materialet består av til sammen 14 glassperler og én større ravperle. Flere av perlene ble funnet mot ytterkantene av selve røysa og virket noe omrottet. Perler er særlig vanlig i kvinnegraver, og kan også opptre i mannsgraver, men da ofte som én stor perle eller noen få. De blir da ofte tolket som sverdperler. Mye av dette materialet i Norge ser ut til å være importert, og det finnes store variasjoner i form og dekor. I graven på Rygg ble det funnet både enkle kuleformede, ensfargede perler i hvitt, grønt, rødt og blått, men også et par toleddete perler i blålig farge. Det ble også funnet tofargede perler, hvorav den ene er en hvit mosaikkperle med blå dekor. Denne kan mest sannsynlig dateres til midten av 700-tallet. Ravperlen må særlig framheves her. Dette er en stor perle som trolig har vært en del av et hengsmykke. Ravperlene stammer sannsynligvis fra Østersjø-området.

MANNS- ELLER KVINNEGRAV?

Det gjenstår en hel del arbeid med materialet før vi kan si med sikkerhet om vi har å gjøre med én eller to gravlegginger, men funnmaterialet trekker i begge retninger. Beinmaterialet skal sendes til humanosteologiske analyser, og forhåpentligvis vil resultatene derfra kunne gi oss bedre holdepunkter i våre tolkninger. Puslespillet og historien om rydningsrøysa som ble en gravrøys, fortsetter.

Forfattere

Anne Haug er arkeolog og forsker ved NTNU Vitenskapsmuseet, Seksjon for arkeologi og kulturhistorie.

Kari Berg Dyrendal er arkeolog og jobber frilans ved NTNU Vitenskapsmuseet, Seksjon for arkeologi og kulturhistorie.

Forskning og formidling, hånd i hånd?

Av Isabella Foldøy

Det er varierende hva jeg har sittet igjen med etter museums-besøk. Noen ganger får man aha-opplevelser av gode presentasjoner, men oftere kan man oppleve å bli provosert av utdatert eller feil informasjon. Til en viss grad må det kanskje være slik. Med mindre utstillinger oppdateres ofte vil det være en glippe mellom ny forskning og det som blir formidlet. Men i hvor stor grad er det akseptabelt? Og er det egentlig viktig at formidlingen er helt oppdatert? Det handler om forholdet mellom forskning og formidling innenfor den arkeologiske disiplinen. Et tema som førte undertegnede ut på en hule-ekspedisjon til Frankrike.

DE FRANSKE HULEMALERIENE

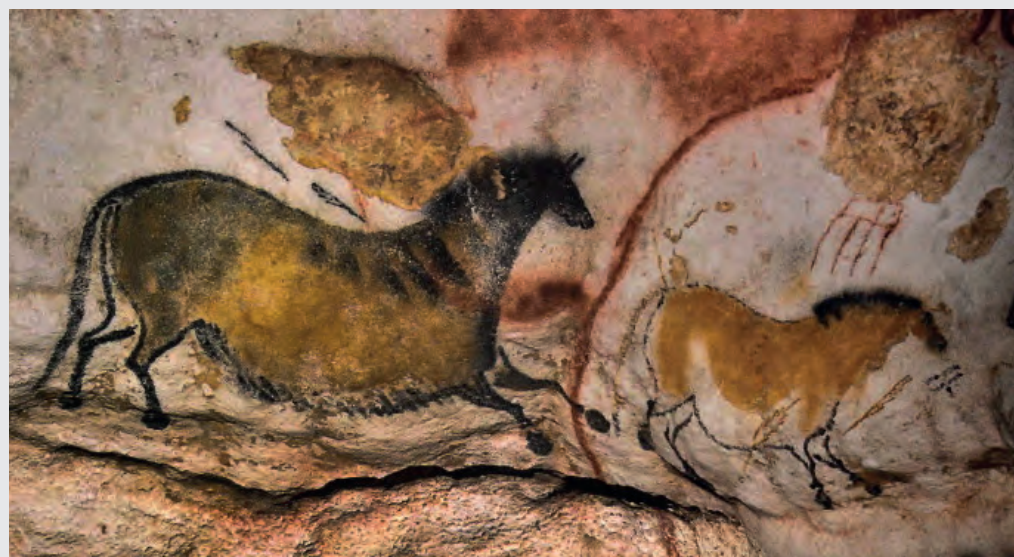
I Sør-Frankrike finner vi noen av de best bevarte hule maleriene i verden, hvorav de eldste er datert til å være rundt 33 000 år gamle. Her er det et stort turistapparat med

mangfoldige tusen besøkende i året, og maleriene har også en lang forskningshistorie. Hulene her virket derfor som et godt utgangspunkt for å se nærmere på relasjonen mellom forskning og formidling.

Hulemaleriene er laget på vegger og tak som ofte befinner seg dypt inne i fjellet. Bildene har fått stått urørt i mange tusen år, og det stabile mikroklimaet inne i hulene som har holdt samme temperatur og fuktighet over millennier har skapt unike bevaringsforhold. Derfor kan vi i dag se motivene i stor grad slik de fremstod da de ble laget for mange tusen år siden, av mennesker som levde i eldre steinalder. Hulemaleriene forestiller hovedsakelig dyr eller abstrakte symboler, men det er også noen få mennesker som er avbildet. Dyrefigurene er for det meste naturalistiske og ofte svært forseggjorte. Maleriene er så avanserte at man nektet for at de var særlig gamle da de ble oppdaget mot slutten av 1800-tallet. Den gang mente man at primitive huleboere umulig kunne ha produsert noe så vakkert. Maleriene er fascinerende, men hva med formidlingen av dem? Var informasjonen som ble gitt til de besøkende i samsvar med forskningen.

EN VANDRING I MØRKET

Selv om det er rundt 170 dekorerte huler registrert i Frankrike per dags dato, er kun ca. 17 av dem åpne for publikum. Undertegnede besøkte seks av hulene og tilknyttede museer

Hulemaleri fra Lascaux-hulen i Frankrike. Hulen er nå stengt for publikum, men presenteres digitalt på nettet.

Inngangen til hulen Les Combarelles i Les Eyzies, Frankrike. Foto Sylvelin Foldøy

for å observere hvordan formidlingen av bergkunsten foregikk. Første stopp var Niaux-hulen. Den ligger i en fjellside i Pyreneene et lite stykke fra grensen til Spania. Dette er en av de største dekorerte hulene i Frankrike og strekker seg to kilometer inn i fjellet. Jeg møtte opp utenfor huleinngangen sammen med rundt tyve andre turister. En guide ønsket oss velkommen, ga oss hver vår lykt og vi fulgte etter henne inn i mørket. Det var en stor overgang å gå fra den varme junidagen og inn i den kjølige, mørke grotten.

Det var stille der inne. Den eneste lyden utenom våre egne fotsteg var drypping av vann fra huletaket. Stalaktitter hang som forsteinede istapper og lyset fra lyktene ble reflektert i vann-dammer på gulvet. Vi fulgte etter guiden vår oppover sanddyner, smøg oss gjennom trange passasjer og gikk gjennom enorme rom. Klaustrofobien begynte å melde seg mens vi beveget oss lenger og lenger inn i fjellet. I mørket og stillheten mistet man fort følelsen av tid og sted, og det var vanskelig å anslå hvor langt vi hadde gått da vi omsider ankom den delen av hulen som ble kalt *Salon Noir*. Det var her hulemaleriene befant seg. Guiden ga oss beskjed om å skru av lyktene og i noen sekunder var det totalt mørke mens vi famlet oss frem mot maleriene.

Et svakt lys ble satt på og bildene ble synlige. Det var en veldig spesiell følelse. Der var hulemaleriene, klare og tydelige, som om de skulle vært laget i går. På samme sted som jeg nå stod hadde det stått noen og malt disse figurene for mange tusen år siden.

Det må ha vært en risiko forbundet med å lage disse maleriene. I eldre steinalder må de ha hatt med seg en lyskilde inn i hulen, og det er funnet eksempler på små lamper laget av stein hvor man har brent dyrefett. Men hva om man gikk seg vill i de mange gangene, eller hva om lyset i lampen sloknet. Det var også en fare for at rovdyr kunne oppholde seg i hulen, så hvorfor i all verden tok de en slik risiko? Hva betydde disse bildene, hvorfor ble de laget og hvem laget dem?

FABLER ELLER FAKTA?

I løpet av denne undersøkelsen dro undertegnede på omvisning i de seks hulene. Guidene ved hver hule ble intervjuet og informasjonen som ble gitt i brosjyrer og nettsider ble studert og vurdert. Det fantes mange ulike tolkninger og forklaringer på hva hulemaleriene hadde betydd og hvorfor de ble laget. Denne informasjonen ble sammenlignet med forskningen kny-

ttet til de franske hulemaleriene. Det var tydelig at forskning og formidling ikke stemte overens. Den informasjonen som ble gitt ved hulene var for det meste enten utdatert eller mangelfull. De franske hulemaleriene har en lang forskningshistorie, og til tider ble det presentert tolkninger som tilhørte teorier som for lengst er utdatert. Eksempelvis at hulemaleriene viser til jakt-magi, hvor man malte dyr for å få hell i jakt, og symboler på og rundt dyrene ble tolket som piler og snarer. Dette er en teori som i dag blir ansett som for snever til å forklare funksjonene maleriene har hatt.

Selv om flere av disse hulene står på UNESCOs verdensarvliste er det ingen krav til formidlingen av dem. Til og med UNESCOs egne nettsider presenterer forskning fra så langt tilbake som slutten av 1800-tallet i omtale av hulemaleriene! Det burde være fullt mulig å gi en oppdatert informasjon av dette kjente materialet, som det er forsket så mye på. Var denne situasjonen unik for de franske hulemaleriene, eller er det en generell trend innenfor den arkeologiske disiplinen?

FORSKNING OG FORMIDLING, IKKE HÅND I HÅND

Generelt kan man si at forskning og formidling hører til to ulike tradisjoner. Forskning presenterer akademisk arkeologi mens formidling faller innenfor den populærvitenskapelige arkeologien. Den akademiske arkeologien retter seg hovedsakelig mot arkeologer i form av blant annet rapporter, forelesninger og vitenskapelige tidsskrift. Forskningen har dermed en ganske snever målgruppe. Populærvitenskapelig arkeologi

inkluderer på sin side utstillinger, bøker, fiksjon, samt film og TV, og favner dermed mye bredere.

Likevel virker det som om den akademiske formen har høyere status enn den populærvitenskapelige. Dette kan man blant annet se i forskningsinformasjonssystemet CRISTin som blir brukt av norske universiteter. Her kan forskerne registrere publikasjoner og derved få publikasjonspoeng for de artikler, monografier og tidsskrifter de produserer. Dette gjelder imidlertid kun akademiske tekster, man får ingen poeng for å skrive populærvitenskapelige. Dermed ser det ut til at populærvitenskapelige tekster ikke blir prioritert fordi det ikke lønner seg å bruke tid på det. Skillet mellom de to retningene ser vi også igjen ved at feltet public archaeology – den delen av arkeologien som spesifikt retter seg mot formidling – har markant lavere status enn andre deler av faget. Som en konsekvens er det få arkeologer som driver med dette.

FLYVENDE TALERKNER OG BYGGINGEN AV STONEHENGE

Selv om det finnes hederlige gode unntak, er det innenfor det populærvitenskapelige feltet mange som skriver og formidler arkeologi som ikke nødvendigvis har så mye kunnskap om faget. En stor del av den populærvitenskapelige arkeologien gir i mangel på kvalitetskontroll feil eller utdaterte opplysninger.

Deler av den populærvitenskapelige retningen er såpass spekulativ at den kan omtales som pseudoarkeologi. Pseudoarkeologi baserer seg gjerne på uvitenskapelig materiale og svært svevende teorier.

Et kjent navn innenfor denne retningen er Erich von Däniken. Han fremla teorier om at kjente arkeologiske monumenter som for eksempel Stonehenge, ble bygget av romvesener i forhistorisk tid. Dänikens teorier ble raskt populære blant det store publikum. Han ga ut rundt tretti bestselgende bøker om temaet, laget en suksessfull dokumentarfilm og åpnet til og med en temapark i Sveits. Däniken er ikke alene om å produsere pseudoarkeologi, og selv om det er lett å gjøre narr av denne retningen, har den en ganske stor innflytelse. Som nevnt skriver gjerne arkeologer og forskere generelt for andre forskere, så det er personer som Däniken som når folk flest. I tillegg til at den er feilaktig, blir ikke denne informasjonen motsagt i særlig stor grad, fordi de fleste arkeologer tilsynelatende ikke er interessert i å diskutere med såpass useriøse aktører. Resultatet blir dermed at de pseudoarkeologiske teoriene får stå uimotsagt.

ARKEOLOGI TIL FOLKET

Så hva kan vi gjøre med dette problemet? Jeg har ikke alle svarene, men én løsning for å motvirke utviklingen kan være å bringe populærvitenskapelig og akademisk arkeologi nærmere hverandre. Det handler ikke nødvendigvis om å gjøre populærvitenskapen mer akademisk. For en ikke-akademisk presentasjonsform vil av mange oppleves som tørr og utilgjengelig. I stedet kan vi forsøke å kvalitetssikre populærvitenskapen og gi den høyere status. Et mål kan være å formidle kvalitetssikret kunnskap på en måte som gjør den tilgjengelig for et større publikum. Det vitenskapelige innholdet kan være det samme, selv om man bruker et mer muntlig og fargerikt språk. Vi trenger ikke å fjerne eventyret og nysgjerrigheten selv om vi presenterer kunnskap.

Innenfor arkeologien er konteksten noe av det viktigste for å tolke funn og lokaliteter, et funn i riktig kontekst forteller mye mer enn et løsfunn. Det er ikke nødvendigvis så lett å sette seg inn i kulturminnenes kontekst ut fra statistikk og målenheter. Det kan være hensiktsmessig i større grad å beskrive og skildre omgivelser og opplevelser. For å nå flere kan det lønne seg å tenke utenfor boksen i måten faget blir presentert på, vi har mange former for media som kan brukes for å fenge et større publikum. Det er en stor interesse blant befolkningen for arkeologi, og å utnytte det potensialet kan styrke fagets fremtid.

Lesetips

Bjerck, H. B. 2012. On the Outer Fringe of the Human World: Phenomenological
Lawson, A. J. 2012. *Painted Caves: Paleolithic Rock Art in Western Europe*.
Oxford: Oxford University Press.
Mickel, A. 2013. The Novelty of Responsible Archaeological Site Reporting:
How Writing Fictive Narrative Contributes to Ethical Archaeological Practice.
Public Archaeology 11 (3).

Forfatter

Isabella Foldøy er utdannet master i arkeologi ved NTNU Vitenskapsmuseet, Seksjon for arkeologi og kulturhistorie.

Kulturarv, konflikt og menneskerettigheter

For mange med røtter i Trondheim er «Lykkens Portal» byen i et nøtteskall. Foto Axel Christophersen, NTNU Vitenskapsmuseet

Av Axel Christophersen

Det er fortsatt ikke sterkt provoserende å hevde at en viktig del av det å føle identitet blant annet handler om tilknytning til et sted, en historie, et språk osv. Men det er ikke lenger like innlysende, uproblematisk og udiskutabelt som før. Denne artikkelen har som mål å introdusere denne tematikken, nemlig det problematiske, det diskutabile og det flertydige i det å ha – og å miste – en

identitet, og hvilken rolle de fysiske kulturminnene spiller i den forbindelse på godt og vondt.

DA DOMKIRKEN LÅ I RUINER

La oss starte med Nidaroskatedralen i Trondheim som et eksempel fra den gang «alt (kanskje) var så mye enklere». Domkirken, eller Kristkirken, i Nidaros lå etter reformasjonen og frem til midten

«Så må du ta Trondhjæmsvei'n...» synger Otto Nilsen i Litjvisa mi, en sang som mer enn noen annen beskriver trondhjemmerens tilhørighet til byen og til det savn som føles når byen er langt unna. Otto Nilsens vise uttrykker denne følte tilhørigheten og savnet i ord og toner. Ikoniske byggverk som Nidaros domkirke, Lykkens Portal og Olav Tryggvason-statuen uttrykker på en stum måte – for dem med røtter i byen – akkurat det samme.

av 1800-tallet som en halvt nedfallen ruin. Norges nasjonalhelligdom liggende i ruiner var et sterkt og fysisk symbol på landets politiske og økonomiske ufrihet under den 400-årige unionstiden med Danmark. Den unge førromantiske maleren Johannes Finne Rosenvinge (1804–1827) valgte å male kirken omkring 1817, da den lå halvt i ruin inne på en gjengrodd kirkegård mellom forfalne graver. Det var neppe tilfeldig at han valgte dette motivet. Som et ledd i det norske nasjonsbyggerprosjektet ble kirken startet gjenoppbygd på 1860-tallet. Fra å ha ligget i ruin til å gjenoppstå som en fugl Phoenix fra asken var, og er, et sterkt og fysisk tydelig symbol på den unge

som situert i tid og rom bidrar til å styrker nasjonens identitet, samhörighet og historiske røtter.

TILHØRIGHET I EN GLOBAL VERDEN

Forestillingen om stedet og historien som vesentlig for det å bygge tilhørighet og identitet er seiglivet. Den stammer fra fra tiden før Verden krympet og ble til Den Globale Landsby, uendelig stor og mangfoldig. Men spiller dette noen rolle i dag, i en verden med globale folkeforflytninger der det kulturelle og historiske felleskapet innenfor nasjonsgrensene er satt under kritisk debatt? Taiye Selasi er en afrikansk forfatter født i Ghana,

men med røtter i Nigeria, Storbritannia, USA og Italia. Selasi er en internasjonalt høyt profilert forfatter og representant for det sorte Afrika. Hun ønsker at den moderne fremskrittssrettede verdensdelen får en større plass i verdens bevissthet fordi det vil styrke den afrikanske kulturelle selvfølelsen, noe hun mener er avgjørende for Afrikas fremtid. Hun kaller seg «afropolitt» og sier at «Det finnes minst et sted på det afrikanske kontinentet som er koblet til vår selvfølelse: Kanskje et land, et sted eller en tantes kjøkken. Så finnes det et eller et par G8-land vi kjenner som vår egen bukselomme. Vi er afropolitter, ikke verdensborgere men verdensafrikanere» sier hun. Selasis verden er stor og sammensatt, men hun fastholder sine afrikanske røtter som noe helt grunnleggende. Og «tantes kjøkken» er fremdeles stedet hvor røttene er plantet i jorda.

Selasis sterke uttalelse gir oss et utgangspunkt for å skjønne betydningen av stedet og de materielle levningene fra fortiden og hun setter ord på kulturminnenes flertydige rolle i en flytende og flyktig posisjon mellom mennesker, materiell og minner. Det er neppe noen tvil om at kulturarven har fått en stadig viktigere rolle i vår tid. Men hvorfor kommer denne rollen blant annet til uttrykk som strategisk våpen i konfliktområder? Og på hvilken måte trues

viktige menneskerettighetsprinsipper i stigende grad av denne utviklingen? For å kunne svare på dette må vi først ha en viss forståelse av hva et kulturminne egentlig er?

Arkeologen Terje Brattli har i flere arbeider tatt for seg begrepet «kulturminne» og peker på at kulturminner egentlig er mange ting på en gang. De kan for eksempel være en identitetsressurs, en miljøressurs, en opplevelsesressurs, en kunnskapsressurs eller rett og slett bare en spennende, merkelig eller nysgjerrighets-

*Domkirken halvt i ruiner, malt av Johannes Rosenvinge i 1817.
Foto Axel Christophersen, NTNU Vitenskapsmuseet*

nasjonens vilje til selv igjen å ta kontroll over sin skjebne og historie, til gjenoppbygging av nasjonen. Gjennom fremstillingen av kirken som delvis ruin blir maleriet (i tillegg til mye annet) en symbolsk fremstilling av dansk vanstyre gjennom lang tid, en visuell re-presentasjon av en historisk urett og resultatet av et nasjonalt frihetstap som gjennom en 400-årig selvstendighetskamp ennå ikke var blitt kronet med hell den gang maleriet ble til. Slik oppfattet representerer Rosenvinges fremstilling av Nidaroskatedralen en klassisk forståelse av et fortidig objekt

Den Ghanesisk-fødte forfatteren Taiye Selasi.

Kilde

<http://www.the-dailybeast.com>

lange linjer og former? Eller en koloss av stein som midt i byens hjerte minner oss på det ubehagelige faktum at nazismen hadde sine tilhengere og var et levende miljø i byen for ikke så mange desenniene siden.

KULTURMINNER OG MENNESKE-RETTIGHETER PÅ KOLLISJONSKURS

Tid og sted er egenskaper som objektivt sett er knyttet til fysiske levninger fra fortiden. Dette er positive egenskaper som vanligvis gir beskyttelse mot ødeleggelse og forfall. Historie og territorialitet er politiserte og ideologiserte elementer som er nære forbundet med tid og sted og som derfor vil klebe seg til kulturminnene som «stumme stemmer» og som usynlige, men like fullt nærværende verdier. I en konflikt- og truet menneskerettighetssituasjon blir dermed kulturarven et tverregget sverd. I en væpnet konflikt-situasjon kan nemlig alt det som tidligere forente av samme

Overgrodde tempelruiner i jungelen i Mrauk U, Myanmar, april 2011. Foto Axel Christophersen, NTNU Vitenskapsmuseet

skapende ting fra fortiden. Når kulturminner blir forstått på denne måten blir kulturminnene til en flertydig, bevegelig størrelse: De skapes og gjenskapes gjennom praksis i et nettverk som holdes sammen av ulike interesser og hensikter. «Kulturminnet blir heller å forstå som ulike forbindelser mellom fenomener som politikk, ideologi, vitenskap, økonomi og fysiske objekter,» sier Brattli. Forstått på denne måten har kulturminnene gått over fra å være noe som er (for eksempel en ruin) til noen som blir til, altså noe som samtidig blir avgjort av en bestemt praksis i nåtid. Fra å «være noe» går de altså over til «å gjøres til noe» i gitte situasjoner. Dette gir oss en bakgrunn for å forstå hvorfor kulturarven på den ene siden noen ganger fremstår som pittoreske og pååktede elementer i et bylandskap (for eksempel Nidarosdomen), og på den andre siden noen ganger er gjenstand for aggresjon, konflikt og ødeleggelse. Hva «gjør» vi for eksempel Olav Tryggvason-statuen til? Et monument over en rik og lang historie Trondheims innbyggere gjerne vil identifisere seg med? Et arkitektonisk monument som skjemmer det urbane landkapets

grunn være årsak til at etniske, religiøse eller andre ekstreme grupper ødelegger, forfalsker eller lar kulturminnene forfalle for slik å slå sprekker i et samhold og svekke motstandsevnen. I slike tilfeller skjer det brudd på menneskerettighetsprinsippene, noe vi er vitne til skjer i pågående regionale konflikten i dag.

Det er de spektakulære hendelsene, som for eksempel ødeleggelsene av Syrias seks verdensarvsteder, blant annet byene Aleppo og Damaskus, som får størst mediaoppmerksomhet og som derfor tiltrekker seg størst offentlig interesse. Men det er en annen, mindre dramatisk og derfor også mindre synlig side av forholdet mellom kulturminner og menneskerettighetene som er mer utbredt og politisk utfordrende. Det er når storsamfunnet ut fra ulike overregionale eller nasjonale interesser gjør krav på å forvalte lokalsamfunnets, minoritetsgruppens og urbefolkningens kulturminneressurser. Det er meget lett at man da kommer i konflikt med disses interesser, behov og rettigheter. Hvilke virkemidler har det internasjonale samfunnet for å sikre menneskerettighetsbestemmelsene opp mot storsamfunnets kulturminneressurser

og slike konflikter? Hovedaktør internasjonalt i dette arbeidet er FN og UNESCO, og det viktigste virkemidlet er deklarasjoner og konvensjoner som er bindende for de land som ratifiserer dem. Det er for det første «Haag-konvensjonen» fra 1954 og dessuten Declaration Concerning the Intentional Destruction of Cultural Heritage fra 2003. Disse skal internasjonalt sikre vernet av kulturminner under væpnet konflikt. Men det finnes i dag nærmere tyve konvensjoner/deklarasjoner som på forskjellige måte beskytter og regulerer det internasjonale samfunnets forpliktelser på dette området. De stater som har ratifisert konvensjonen har forpliktet seg til ikke i noen tilfeller å ødelegge andre staters kulturminner i en krigssituasjon, samt at de skal sørge for beskytte sine egne kulturminner mot intensjonelle ødeleggelser.

Det interessante med Konvensjonen av 2003 er at den innledningsvis understreker at kulturarven er en vesentlig del av et samfunns identitet, og at det å ødelegge kulturminner vil føre til uheldige virkninger i forhold til menneskeverd og menneskerettigheter. En grunn til at dette er tatt inn i konvensjonens innledningstekst er at tidligere forpliktelser som er knesatt mellom stater viser seg ikke å være et tilstrekkelige verktøy for å løse konflikter på lokalt nivå. Menneskerettighetene er altså ikke tilstrekkelig ivaretatt eller har fått nok oppmerksomhet i de tidligere konvensjonene, og i alle fall ikke på en slik måte at disse interessene blir ivaretatt på lokalt nivå. Det er først i senere tid at menneskerettighetsaspektet aktivt er trukket inn i internasjonal vern av kulturarven, til tross for at FNs Declaration of Human Rights fra 1948 har en bestemmelse om dette i artikkel 27: «Enhver har rett til fritt å delta i samfunnets kulturelle liv, til å nyte kunst og til å få del i den vitenskaplige fremgang og dens goder.»

Artikkelen knesatte for første gang prinsippet om at tilgangen til kulturessursene er en menneskerett. Utfordringen med dette har imidlertid vært at det ikke ble tydelig nok spesifisert hvorledes forholdet mellom individ, lokalsamfunn og stat skulle reguleres for få dette til å fungere etter hensikten og konflikter løses. Siden slutten av 1990-tallet har det derfor både nasjonalt og internasjonalt vært fokus på å finne gode flerkulturelle løsninger. I UNESCO har det vært diskusjon om hvorledes lokalsamfunnet, urbefolkning og minoritetsgruppers legitime rett og tilgang til sine kulturarvressurser skal håndteres opp mot nasjonale og globale krav og hensyn.

Mange nasjoner har i kjølvannet av den stigende prestisjen UNESCOs verdensarvliste er blitt til del, sett det som politisk og økonomisk svært attraktivt å få noen av sine lands viktigste kulturminner registrert på listen, for deretter å måtte erfare at UNESCOs standarder og krav til å være på listen kommer i konflikt med lokale grupper, minoritets- og urbefolkningens rettigheter. Det kan nevnes flere tilfeller hvor dette har skjedd, med alvorlige konsekvenser for den eller de gruppene det gjelder, men med minimal interesse fra det internasjonale samfunnet. Det er pekt på at en vesentlig årsak til at dette skjer er fordi UNESCO i for liten grad har tatt hensyn til ikke-vestlige standarder og forståelse av hva et kulturminne er, og hvilken rolle slike spiller på lokalt og regionalt nivå i ikke-vestlige samfunn. En annen årsak er at nasjonale politiske og økonomiske målsettinger i praksis viser seg ikke å la seg overstyre av de internasjonale konvensjonenes forpliktelser. Et eksempel fra eget feltarbeid i Myanmar i april 2011 kan avslutningsvis illustrere dette:

RUINER I JUNGELN

Ruinbyen Mrauk U ligger i delstaten Rakhine i Myanmar. Byen var hovedstaden i kongedømmet Rakhine fra 1434 til 1784 og

en av samtidens rikeste og mest innflytelsesrike byer i Asia. Opprinnelig var den omgitt av en 30 kilometer lang festningsmur som beskyttet de om lag 160 000 innbyggerne fra angrep og overfall. Midt i byen, på en høyde, lå det kongelige palasset. I dag finnes det mellom 200–700 (tallet er usikkert) pagoder og templer reist på de skogkledde åsene i og omkring byen, men nå er det bare overgroddede ruiner igjen av byen og dens mange bygninger og festningsanlegg. Å komme dit er i seg selv en utfordring. Byen ligger ca. fire mil opp i Kaladan-elven som renner ut i Bengalbukta, og kan ikke nåes på annen måte enn først med et fly til byen Zittwe og derfra videre med en elvebåt man må leie lokalt. Myndighetene har sterkt neglisjert vedlikeholdet av de omfattende levningene etter byen, og de har ikke gjort noe for å lette adkomsten til kulturminneområdet. På UNESCOs Global Heritage Fund liste er Mrauk-U oppført blant de ti viktigste men en av de mest truede kulturarvområdene i Asia.

Ukontrollert turisme, diverse byggevirksomhet, mangel på vedlikehold, plyndring og væpnet konflikt er de største truslene. En ny jernbane er lagt tvers gjennom sentrum av Mrauk U's fredete arkeologiske sone og deler av den gamle bymuren er brukt som oppfylld for jernbanelinja. Lokalbefolkningen har kritisert regimet i Yangon for aktivt å søke å ødelegge minoritetstaten Rakhines verdifulle kulturminner. Men maktthaverne har større interesse av å vedlikeholde sin egen befolkningsgruppes, myanmarenes, kulturminner. En slik strategi har gjort at ruinbyen Bagan, hovedstaden i det gamle Myanmarriket, i dag fremstår som et grelt eksempel på hvorledes juntaen i Yangon bevisst og med bruk av store ressurser, men liten kompetanse, har promotert sin egen befolkningsgruppes viktigste kulturminne og forsøkt å gjøre Bagan til nasjonen Myanmars nasjonale kulturminne og viktigste turistlokalitet.

OG HVA SÅ?

Å ta vare på kulturarven handler blant annet om å ta vare på den fysiske fortiden og mulighetene til innsikt i historien. Men i en verden hvor tradisjonelle grenser er i oppløsning vil kulturarven stå i fare for å motvirke intergrering, internasjonalisering og multikulturalisme, hvilket verken er ønskelig eller hensiktsmessig. Både nasjonalt og internasjonalt må derfor forvaltningen av kulturminnene legge til rette for at lokalsamfunn, urbefolkning, innvandrere og andre minoritetsgrupper inkluderes i storsamfunnets felleskap gjennom reelle påvirknings- og beslutningsmuligheter. Jeg kan ikke gjøre Afrikas fortid til min, men jeg trenger heller ikke ekskludere den fra min «væren i verden».

Lesetips

Brattli, T. 2012. Hva er et kulturminne? I: Brattland, S, Elgseter, A.S.A., Sørensen, K. og Christophersen, A. (red.): Broken Memories-A Time travel in Burmesia. *Falstadsenterets Skriftserie* nr. 12, 2012.
Christophersen, A. 2013. Splitte, forene, styrke og svekke. I: Sæbøe, J. (red.), *Verdenskulturarv – Om angrep på vår felles hukommelse og om Yasar Kemals litterære forsvar*. Bjørnstjerne Bjørnsonakademiet, Det Norske Akademi for Litteratur og Ytringsfrihet.
Silverman, H. And Ruggles, D.F.D. 2007. «Cultural Heritage and Human Rights.» I: *Cultural Heritage and Human Rights*.
Smith, L. 2006. *Uses of Heritage*. London and New York.

Forfatter

Axel Christophersen er professor i arkeologi ved Seksjon for arkeologi og kulturhistorie, NTNU Vitenskapsmuseet.

Fugl på menyen

myrpinner og fuglefangst

*Gåsefangst med snarer i svensk Lappland.
Illustrasjon fra L. Lloyd, 1867, The Game Birds and Wild
Fowl of Sweden and Norway. London*

I dag kan vi gå på butikken eller på restaurant og kjøpe maten ferdiglaget – noen vil kanskje si nesten ferdigtygget. Som de fleste nok vet, er dette en forholdsvis ny foreteelse. I langt den største delen av menneskets historie har en stor del av tiden gått med til å finne maten og tenke ut smarte måter å få tak i den på!

Av Morten Sylvester

Planter har ikke flyttet på seg, men dyrene har stort sett alle kunnet flytte seg langt raskere enn mennesket, eller som fuglene – i så lang avstand fra mennesket at den smarteste løsningen i mange tilfeller har vært feller og fangstanlegg. I Norge har man fokusert mye på fangst av de store hjortedyrene som elg og rein, og det er funnet store fangstsystemer i både lavlandet og på fjellet. De mindre dyrene, fiskene og fuglene har ikke fått samme oppmerksomhet, i alle fall ikke fra arkeologisk side.

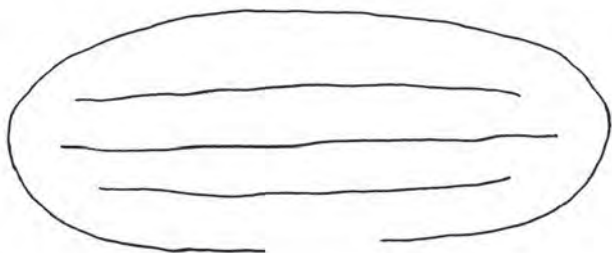
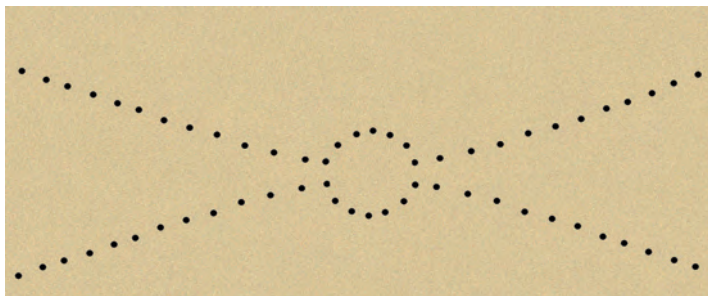
MYRPINNER

I 1907 skrev Hans Saxlund, som var prest på Aukra, en artikkelen med tittelen «De gaadefulde myrpæle», og den er siden blitt stående som det sentrale arbeidet om norske myrpinner. Hans hovedkonklusjon er at myrpinnene er spor etter faststående anlegg til fangst av fugl. Saxlund samlet opplysninger om myrpinner i Romsdalen og gikk metodisk til verks i sine analyser av funnene. Ikke minst er hans innsats i de første årtiene av 1900-tallet minst viktig – fordi han samlet inn materiale som i dag finnes i NTNU Vitenskapsmuseets magasin, tilgjengelig for dateringer og analyser. Det er dokumentert 75 lokaliteter med myrpinner i museets forvaltningsdistrikt, fra Romsdalsfjorden i sør til Saltfjellet i nord. I museets magasiner befinner det seg objekter fra 26 av disse lokalitetene.

Men hva er nå egentlig myrpinner? Som navnet tilsier er det pinner funnet i myr, tilspissede og tilhogde pinner stående i forskjellige systemer i myrene. De er typisk funnet ved grøfting og torvtak langs kysten, og da primært i de periodene hvor denne typen aktivitet har vært størst, fra siste del av 1800-tallet til og med 1940-tallet.

a: Myrpinner fra Uglvik, Møre og Romsdal. **b:** Myrpinner fra Smaage, Møre og Romsdal. Innsamlet av Saxlund omkring 1907. Foto Per E. Fredriksen, NTNU Vitenskapsmuseet

Myrpinne i system fra Karstad i Bindal kommune, Nordland og fra Sæter i Midsund kommune, Møre og Romsdal

Myrpinnene er fremstilt av lokale treslag som furu, rogn, hassel og bjørk. De er forholdsvis spinkle, opp til ca. 10 cm i tverrmål. Noen er kløvde, mens andre har barken på. Pinnene er gjerne mellom 20 og 50 cm lange og tilspisset i den nedre enden. På de best bevarte myrpinnene er det tydelig at de er tilspisset med et skarpt redskap av jern, ofte med flere hoggflater. På en lokalitet ble det observert en snor surret omkring pinnen, og fra en lokalitet i Rissa kommune, Sør-Trøndelag er det beskrevet funn av «avklippede lapper av tykt, hvitt ulltøy».

Det finnes forholdsvis mange beskrivelser av hvordan pinnene har stått i myrene. Her er det beskrevet myrpinne stående i sirkler, halvsirkler, sikksakk, krumme rekker, rette linjer, vifteform, tett i tett og i ellipseform. Det er flest opplysninger om myrpinne i sirkler og lange rekker. I et par tilfeller finnes det også skisser som viser noe om systemene pinnene har stått i.

Det første eksemplet er fra gården Karstad i Bindal kommune, Nordland. I et brev fra 1941 skriver finneren at han under graving av en veit i myra støtte på myrpinne i vifteform med en sirkel i midten, og at det var en trang åpning inn til sirkelen i midten. Det andre eksemplet er fra gården Sæter i Aukra i Møre og Romsdal. Her var omkring seksti pinner av furu stilt opp i en omtrent 12 meter lang ellipse med en 2 meter bred åpning på den ene langsiden. Inne i ellipsen var det tre rekker av myrpinne.

FRA ROMERTID TIL MIDDELALDER

Da Saxlund studerte myrpinnene først på 1900-tallet kjente man ikke til alle metodene vi anvender til datering i dag, som for eksempel C14-datering og dendrokronologi. Som prest og hobbyarkeolog var han likevel kunnskapsrik på det som hørte himmel og jord til, og han vurderte myrpinnenes alder ut fra grundige observasjoner av de stratigrafiske forholdene i myrene. Han var klar over at alle myrpinne ikke kunne stamme fra samme tidsperiode, men antok at de dypestliggende av dem var fra steinalderen og hadde vært anvendt «nedigjennem tiderne». I dag vet vi at de myrpinnene som ligger på magasinene i Trondheim ikke er fra de eldste forhistoriske periodene. I tidsrommet 2004–2006

ble det tatt ut prøver til C14-datering fra syv lokaliteter, tre i Møre og Romsdal, én i Sør-Trøndelag, én i Nord-Trøndelag og to i Nordland fylke. Svaret fra dateringslaboratoriet var at samtlige myrpinne stammer fra til jernalderen – fra romertid til og med vikingtid. Den eldste myrpinnen i museets samling er fra Uglvik i Midsund kommune, Møre og Romsdal. Den er datert til perioden 245–504 e.Kr. Fra naboøya Aukra har vi en samling pinner fra gården Småge, og her ble en datert til 620–687 e.Kr. Den yngste dateringen kommer fra Solstad i Bindal i Nordland. Her var det aktuelle tidsrommet 828–1015 e.Kr.

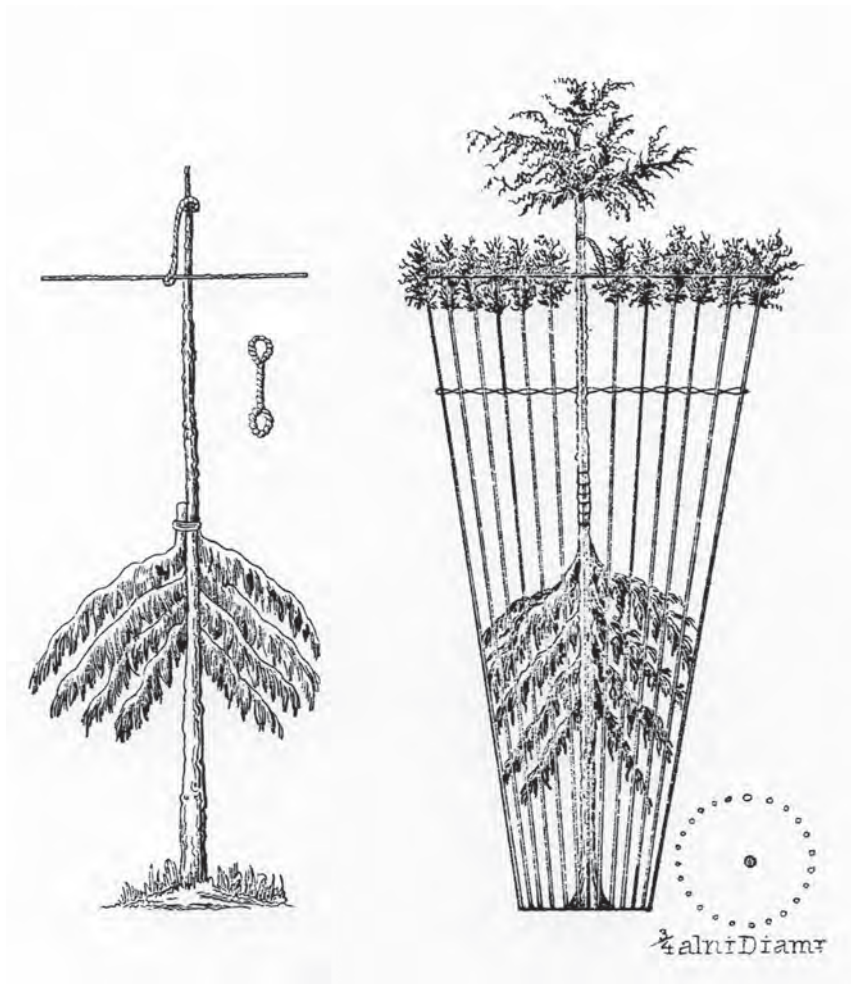
Utover de syv C14-dateringene som er utført på myrpinne fra NTNU Vitenskapsmuseets samling, kjenner jeg kun til to. Den ene er stammer fra 2005 og gjelder en pinne av bjørk fra Langvatn i Volda i Møre og Romsdal med en datering til 980–1035 e.Kr. Den andre dateringen er fra 1971 og stammer fra et funn på Hufthamar i Austevoll i Hordaland. En pinne herfra er tidfestet til 1030–1260 e.Kr. Basert på de ni tilgjengelige C14-dateringene som så langt er utført i Norge, er myrpinnene et fenomen som kjennes fra romertid til middelalder. Men det statistiske grunnlaget er spinkelt, og nye dateringer vil kunne endre det samlede bildet.

FUGLEFANGST

Saxlund argumenterte for at myrpinnene var rester etter faststående anlegg til fangst av fugl, og ingen andre har gjort seriøse forsøk på å komme med andre forklaringer på fenomenet. Hadde han rett, presten fra Aukra? Svaret er nok et forsiktig ja. Jeg tror at hans tolkning fra 1907 fortsatt er aktuell for i alle fall noen av myrpinnene. Det er fellestrekk i flere av beskrivelsene av hvordan pinnene har stått i myrene. De er satt ned systematisk og med bestemte formål for øye. Flere av beskrivelsene, og også skissene, tyder på at fangst kan være en mulig forklaring på i alle fall noen av funnene: Myrpinne i systemer som leder tanken hen på ledegjerder, innsnevring, ruselignende konstruksjoner, noe man skal komme inn i, men ikke ut av igjen.

Sammenlignet med de store byttedyrene er det en begrenset mengde mat i fugl, men årlige fugletrekk – hvor millioner av fugler fra den nordlige halvkulen trekker sørover om høsten og tilbake om våren – gjør at det har vært en forutsigbar ressurs: Maten har bokstavelig talt kommet flygende to ganger per år! Analyser av forhistoriske fuglebein viser at den fuglefaunaen vi kjenner i dag, var etablert allerede i boreal tid, ca. 8500 før nåtid. Vi kan altså gå ut fra at bestandene av for eksempel trekkende gjess også har eksistert i de periodene som myrpinnene dateres til.

Siden først på 1980-tallet er det i Midt-Sverige registrert et større antall lokaliteter med spor etter det som tolkes som fuglefangst-anlegg. Disse anleggene finnes både ved kysten og i et belte omkring tre–syv kilometer fra kysten. Noen steder ligger sporene i tilknytning til fjell med vin-navn, som Fågelvinberget, et navn som i regionen er knyttet til spillplasser for skogsfugl. Anleggene består av steinrekker på mellom én og 26 meter, beliggende både på knauser og lenger nede i terrenget. Steinrekkene har fungert som ledegjerder, og i åpninger mellom rekkene har det vært plassert snarer. Steinrekkene er hyppig plassert i sikksakkform med åpninger i hjørnene eller i halvsirkel- eller hesteskoform. Det finnes også eksempler på nesten helt lukkede sirkler. I Hälsingland er det registrert steinrekker med mindre steinrøyser som angivelig har fungert som støtte for staurer hvor det var festet fangstnett. I Gästrikland finnes anlegg hvor en «steingate» leder fram til en sirkulær steinsirkel hvor fuglen skulle fanges.

Bromans orrbur. Illustrasjon fra Broman, P. G. 1841 *Anteckningar öfver jagt och skjutkonst*. Stockholm

Siden de svenske funnene ikke er datert, er det naturligvis vanskelig å sammenligne dem direkte med de norske myrpinne, men likheten er slående. Stein og pinner i rader og rekker, sikksakk-form, halvsirkler og nesten lukkede sirkler.

Fra vår verdensdel finnes tallrike eksempler på fangst av fugl i historisk tid. Måkefangst på Utsira, fuglefangst på Røst, havhest- og lundefangst på Færøyene og massefangst av ender i landene omkring Den engelske kanal. Spesielt gress har vært en viktig ressurs i de nordlige områdene. Et konkret eksempel som understreker dette, er samojedene fra tundraområdene nord i Russland og i det nordvestlige Sibir som regnet ti gress som like så verdifulle som én rein. Det er rimelig å anta at fuglefangst har hatt like stor betydning i de forhistoriske periodene som i historisk tid, og det synes likeså rimelig å anta at det må finnes arkeologiske spor etter denne virksomheten.

MYRPINNER SOM FUGLEFANGSTANLEGG

Studerer vi tidlig jaktlitteratur fra 1800-tallet, finner vi tegninger og beskrivelser av fangst på alt fra den minste sangfugl til gås og ørn. Beskrivelsene er gjort før skytevåpen ble alminnelig utbredt, og det er rimelig å anta at noen av fangstmetodene er vesentlig eldre enn fra 1800-tallet. Noen av dem beskriver systemer som minner en del om de som gjaldt for myrpinne, og et par eksempler skal kort omtales her.

Myrpinne i sirkler med en radius på 0,5 meter er beskrevet flere ganger, og på to lokaliteter er det også omtalt en furustokk/fururot inne i sirkelen. Dette passer godt sammen med Bromans tegning og beskrivelse av et *orrbur* fra 1841. Et *orrbur* omtales som en enkel måte å fange orrfugl på. Pinner på 1,5 meters lengde slås ned i en sirkel og danner en trakt, slik at pinnene står tett i bunnen, men mer spredt i toppen. I midten er det slått ned en litt høyere midtstang med en tverrpinne og kvister som skal stenge fellen. På tverrpinnen kan man feste noe orrfuglen er interessert i å spise. Når en orrfugl setter seg på tverrpinnen faller den ned i trakten og fanges i bunnen, skjult av kvistene på midtstangen.

Myrpinne er et utpreget kystfenomen, mens orrfuglen er en skogsfugl. Det kan derfor virke som en logisk kortslutning å argumentere for et fangstsystem i feil biotop. Hvorfor skulle det være orrfugl på kysten? En del arter flytter seg over kortere avstander, for eksempel fra høyere til lavere områder i terrenget om vinteren. En årsak til dette kan være at det er mye snø og derfor vanskelig å finne føde i den dype skogen. Det observeres tidvis mye skogsfugl på de ytterste øyene på Møre og Romsdal om vinteren – de samme øyene hvor Saxlund registrerte så mange lokaliteter med myrpinne. En helleristning med det som ser ut som en skogsfugl og en kveite fra Nord-Heggdal i Midsund i Møre og Romsdal, viser klart at både fugl og fisk hadde betydning på denne kysten i forhistorisk tid.

En relevant bok for studier av fuglefangst i et historisk og arkeologisk perspektiv er Lloyds *The Game Birds and Wild Fowl of Sweden and Norway* fra 1867. Her gjengir Lloyd både datidens og noen eldre fangstmetoder. En av disse er snarefangst av gås i Lappland, hvor gåsesnarer ble satt ut på lave landtunger i nærheten av vann. Pinner ble slått ned i undergrunnen i et svakt sikksakk-mønster og det ble trukket tråd mellom dem, med snarer i hjørnene. På utsiden av snarene og i midten av sirkelen ble det spredt gress eller korn. Ifølge Lloyd vil ikke gjessene forsøke å komme over eller kripe under gjerdet, men vandre rundt til åpningen og gå i snaren i forsøk på å komme inn til midten. Metoden skulle være svært effektiv.

Også her er det mange likhetstrekk med myrpinne, hvor pinner i rekker og sikksakk-formasjoner er beskrevet flere ganger. Med kjennskap til de årlige gåsetrekkene langs norskekysten, er det liten grunn til å tro at denne ressursen ikke skulle være utnyttet langt tilbake i tid, slik at folket kunne få fugl på menyen.

Lesetips

Saxlund, Hans 1907. *De gaadefulde myrpæle. Meddelelser om fund gjorte i Yttre Romsdalen 1906–07*. Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter 1907. No. 3. Trondhjem.

Storå, N. 1968. Massfångst av sjöfågel i Nordeurasien. En etnologisk undersökning av fångstmetoderna. *Acta Academiae Aboensis*, Ser. A. Vol. 34 nr. 2. Åbo

Sylvester, Morten. 2012. Myrpinne og fuglefangst – gamle tolkninger og nye dateringer. *VIKING*, norsk arkeologisk årbok 2012. Oslo

Forfatter

Morten Sylvester er marinarkeolog og konstituert seksjonsleder ved NTNU Vitenskapsmuseet, Seksjon for formidling.

Horisonter fra gammel ordbok

Helt sør på det søramerikanske kontinentet ligger Ildlandet. Dette er en øygruppe som er skilt fra fastlandet ved Magellanstredet, som tidlige oppdagelsesreisende passerte gjennom. Navnet Ildlandet kommer av at urbefolkningen som bodde der pleide å tenne bål langs strendene. Gjennom prosjektet «Marine Ventures» har norske arkeologer vært med på å avdekke deler av øygruppens fascinerende forhistorie. Her inngår blant annet en fascinerende ordbok.

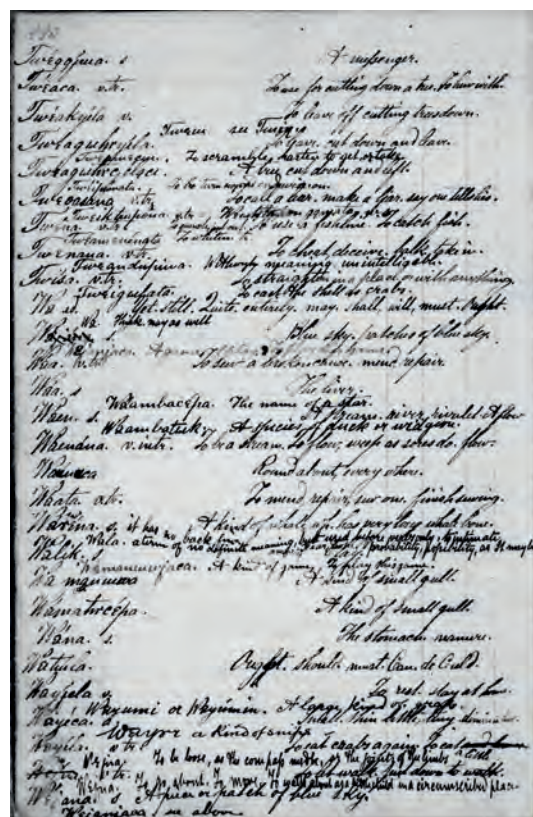
Av Elisabeth Forrestad Swensen

En gruppe av Ildlandets befolkning var fangstfolk og kalte seg Yamana. Da disse kom i kontakt med europeerne førte det til spredning av europeiske sykdommer, og denne kontakten skulle til slutt ta knekken på den gamle Yamana-kulturen.

EN YAMANA-ENGELSK ORDBOK

I andre halvdel av 1800-tallet ble det laget en Yamana-engelsk ordbok. Den er skrevet av engelskmannen Thomas Bridges, like før Yamana-folkets samler/fiske/jakt-livsstil tok slutt. Bridges kom til Falklandsøyene med sin misjonærferd på 1800-tallet. Her møtte han dette folket, og han lærte seg språket deres. Slik fikk Bridges et positivt forhold til dette de innfødte i en tid hvor urbefolkningen i Sør-Amerika hadde det vanskelig. Gjennom hele sitt voksne liv arbeidet han med å samle de innfødtes språk i en ordbok, og den ble utgitt i 1933. Thomas Bridges' nære vennskap med dette folket, og hans rolle som misjonær, skapte en kilde til et nytt perspektiv på deres liv og samfunn. Dermed ble nye dører åpnet til forståelsen av Yamana-samfunnet.

Å gå langs Beagle-kanalen i Tierra del Fuego i Argentina er en flott opplevelse. Det er ganske vindfullt og landskapet er preget av flere merkelige strukturer. Dette er de tidligere boplassene til Yamana-folket, som er kjent fra historisk tid. Strukturenes alder strekker seg langt tilbake i tid. Ved å lukke øynene kan man høre barnas latter når de samlet skalledyr i fjæra, se kvinnene padle kano og mennene fange fisk med spyd. Når øynene åpnes igjen er strendene tomme, og den livsstilen vi ser restene av, finnes ikke lenger hos de resterende som er igjen av Yamana-folket. Likevel er deres historie så nær.

En side fra ordboken som ble skrevet av Thomas Bridges på 1800-tallet.

*To av Yamana-folket foran bostedet sitt, én av dem bærer et spyd eller en harpun. Foto av De Agostini i 1910–1920. Brukstillatelse fra Alvarado, M.P., Odone, C.C., Maturana, F.D. & Fiore, D. red. 2007. *Fueginos. Fotografías siglos XIX y XX. Imágenes e imaginarios del fin del mundo*. Santiago de Chile: Pehuén Editores.*

Denne nærheten er muliggjort gjennom et samarbeid mellom de etnografiske og arkeologiske kildene i Tierra del Fuego. Gjennom Bridges' ordbok kunne man studere dens vinkling på Yamana-folkets fangst-, fiske- og jaktkultur. Hva fanget de av mat, og hvordan gjorde de det? Hva slags informasjon ville denne kilden gi om en sammenlignet den med arkeologiske kilder?

Sammen med etnografiske kilder som spiller en viktig rolle her, åpner ordboken for ny innsikt i Yamana-folkets verden. En ordbok som kilde var noe spesielt innenfor arkeologien, men gjennom den kunne man få større kunnskap om Yamana-folkets liv. Resultatene ble sammenlignet med arkeologiske rapporter fra området ved Beagle-kanalen.

ORDBOKENS HEMMELIGHETER

For å finne ut hva ordboken kunne tilby, måtte en innfalls-vinkel velges. De fleste kilder i dag fokuserer på Yamana-folket som en maritimt orientert gruppe, og dette var noe jeg ville se nærmere på. Derfor var det interessant å studere sjøfangst, og da i relasjon til generell matanskaffelse. Et kvalitativt utvalg av ord ble grunnlaget for en kvantitativ analyse av ordboken. Dette resulterte blant annet i et diagram (se diagram figur). Ved å sette ord inn i diagrammer får man et uttrykk i antall med sammenlignbare grafer, noe som kan gi innsikt i ting vi ellers ikke kan se. Imidlertid vil noe informasjon forbli uklar i denne prosessen. For det første kan man gå glipp av detaljer som ligger bak det forenklete oppsettet som diagrammet gir. For det andre kan det være situasjoner og detaljer som ikke passer inn i diagrammet, og som dermed blir helt utelatt. Slik vil også diagrammer kunne gi et noe skjevt bilde av de ulike situasjonene.

Diagrammet viser svært varierte fangstmetoder. Arkeologien har ikke like lett for å vise dette, fordi de materielle funnene ikke alltid er like mangeartede. I tillegg kan det også være vanskelig å vite om de materielle funnene har vært direkte knyttet til fangst. Ved Beagle kanalen er skjellmøddingene (mat- og søppelavfall på boplassen avsatt gjennom flere tusen år) svært verdifulle å bruke

Kart over Argentina med rød markering av Beaglekanalen. Hentet fra cdc.gov, redigert.

Skjellmødding fra lokaliteten Huavera (eggkartongen) i Tierra del Fuego. Hvert «hull» representerer inntil flere tusen år med bosetning. Foto Elisabeth Forrestad Swensen

til sammenligning, fordi de inneholder et godt bevart arkeologisk materiale av blant annet tre og bein, og også skjell og stein. Noen av funnene fra skjellmøddingene som man mener direkte knytter seg til fangst er spydspisser, pilspisser, steinsøkker (garn- eller fiskesøkker), harpunhoder og mulige fiskestenger av tre. Dette viser da til fire mulige fangstmetoder, eventuelt med variasjoner i bruken av disse. Ordboken nevner aldri harpuner og bruker utelukkende ordet «spyd», men flere av beskrivelsene gir inntrykk av at det er harpuner man snakker om: «kölöp-üşü tr. ... Å løsrives som et spydhode fra sin plass. Å gå ut av ledd ... Å bli liggende på rygg som en døende fugl eller sel i vannet» (Yamana-ordene i denne artikkelen er oversatt fra Bridges' ordbok av meg).

Spydet, eller harpunen, ser ut til å ha vært brukt i de fleste sammenhenger når Yamana-folket var ute etter ressurser, noe som framkommer tydelig av diagrammet. Ordet i seg selv er også den fangstmetoden som er hyppigst nevnt i ordboken, over 214 ganger.

I diagrammet ser vi at «hook», altså kroker, i denne sammenheng fiskekroker, også har blitt brukt av Yamana-folket. Fjorten ord omhandler bruk av denne gjenstanden, allikevel hevder de fleste andre etnografiske kilder (inkludert Bridges selv), og arkeologien, at Yamana-folket ikke brukte fiskekroker. Det har ikke vært noen materielle funn av slike, og Yamana-folket er

ganske kjent for sin fisketeknikk uten bruk av kroker: «t[ūau]-isa tr. Å fiske med line og bevege agnet for å tiltrekke seg fisken enten ved å rykke til seg hånden eller ved rolige bevegelser. Å dra til seg hånden og la den falle mens man holder en line og fisker for å få fisken til å bite».

Hvorfor hadde de da så mange ord for bruken av kroker? Laget de ord for dette kun fordi de så at europeerne brukte slike? «t[ūgaiang]-uržčella tr. Å fange med krok en til, å fiske med en krok for en liten stund». Det er vanskelig å vite, men det gir uansett et interessant innblikk i en situasjon som var regnet som et ubestridt faktum.

Spyd og harpuner derimot, finner vi igjen i både arkeologien og i ordboken, det samme gjelder pilspissene og de mulige fiskestengene. Arkeologien sier gjerne svært lite om hvordan materialene ble brukt, men funn av ulike dyrebein kan indikere visse ting. De artene som kun finnes på dypt vann må kanskje ha blitt fanget med andre metoder enn de som finnes på grunt vann eller i kulper. Kanskje arter funnet på grunt vann kan kobles til de ordene i ordboka som omhandler at fisk ble tatt for hånd, rett og slett samlet: «mötākī-pi tr. Å gå eller å komme østover og samle fisk på stranden der». Slik kan ordboken gi en dybde til de arkeologiske funnene.

Ikke alle fangstmetodene i ordboken passer inn i et diagram, men det betyr på ingen måte at de ikke kan gi verdifull innsikt

i Yamana-samfunnet, situasjonen er kanskje helt motsatt. Kanskje det er akkurat slike ord om slike metoder som kan gi ny innsikt? Et eksempel på et slikt ord er «hīlap a[lagön]-at-ū.-wöxna Jeg vil ikke la deg skremme fuglen ved å vise deg selv ...». Hva slags metode som her ligger bak er vanskelig å sette inn i et diagram, men det sier likevel noe om stemningen og situasjonen rundt det å kanskje fange en fugl. Det handler om «jeg», «du», en fugl og om å gjemme seg. Hvordan kan slike nesten abstrakte situasjoner legges inn i en statistikk? Den ville blitt så detaljert og mangefasettert at den kanskje ikke hadde blitt til noen nytte.

Det er også mange detaljer som blir liggende i skyggelandet i et diagram som dette. Selv om diagrammet gir mye nyttig informasjon, er det mye i et samfunn som ligger bak disse tallene. Hva ligger bak det å fiske? Hva ligger i det å samle inn mat? Det er en så stor verden bak disse tallene at det er av og til vanskelig å fatte. Et eksempel er: «istek-a (uninflected) ha-ian wē kūtūmölāgūa i. - Jeg sier at vi like godt kan gå vestover og tenne et bål på den åpne plassen for å tilberede deler av skalldyr som en har samlet, eller for å varme seg selv etter å ha vært eksponert på den åpne stranden mens man samlet blåskjell». Man snakker her om «vi», dette er noe man gjør sammen, en sosial aktivitet. Ordet sier også noe om hvor man helst vil gå, at skalldyrene gjerne ble tilbredt over ild og ikke spist rått, at det kanskje er noe kaldt på stranden når aktiviteten foregår. Ikke noe av dette blir synlig i diagrammet, men det gir

arkeologiske verden. Kan vi hevde at arkeologien gir en større sannhet enn andre kilder? Kan sannheten om fortiden egentlig avdekkes? Dette er nok svært vanskelig, og sannheten kan være avhengig av øyet som ser. Det handler vel mer om å komme fram til det mest sannsynlige svaret, det som har flest argumenter å støtte seg på.

De ulike perspektivene på Yamana-folkets liv representerer ikke sanne og usanne sider ved deres samfunn, men heller ulike virkeligheter som eksisterer samtidig. Nye sider ved Yamana-folkets liv dukker opp gjennom ordboken og åpner for nye horisonter og ny innsikt i en gammel kultur. Resultatene viser til at ulike virkeligheter ikke behøver å utkonkurrere hverandre, men at de kan fortelle noe om fortidens spisevaner på ulike måter samt reflektere ulike sider ved saken. Et slikt samarbeid mellom kilder åpner nye dører, nye horisonter, og de gir også håp til hverandres fagfelt gjennom bekreftelser av den andres antakelser.

Lesetips

<http://www.ntnu.no/vitenskapsmuseet/marine-ventures>

Bridges, T. 1987. [1933]. (Hestermann, Dr. F. og Gusinde, Dr. M. red.).

Yamana-English Dictionary, a Dictionary of the speech of Tierra del Fuego. Buenos Aires: Zagier y Urruti Publicaciones.

Bjerck, H.B. & Zangrando, A. F. 2013. Marine Ventures: Comparative Perspectives on the Dynamics of Early Human Approaches to the Seascapes of Tierra del Fuego and Norway. *The Journal of Island and Coastal Archaeology* vol. 8 (1).

Swensen, E.F. (2014). *Foraging in the Yamana-English Dictionary. Exploring Ethnographical Sources of Tierra del Fuego and a Discussion of their Relevance to the Archaeological Record in the Beagle Channel.* Masteroppgave i arkeologi, NTNU. Trondheim.

Yamana i kano, klar for jakt på havet med pil og bue. Foto ukjent, ca. 1900, med tillatelse fra Alvarado, M.P., Odone, C.C., Maturana, F.D. & Fiore, D. red. 2007. Fueginos. Fotografías siglos XIX y XX. Imágenes e imaginarios del fin del mundo. Santiago de Chile: Pehuén Editores.

en helt unik innsikt i selve aktiviteten «matanskaffelse». Av og til må man passe på at de kvalitative dataenes innsikt ikke må gå tapt bak statistikken.

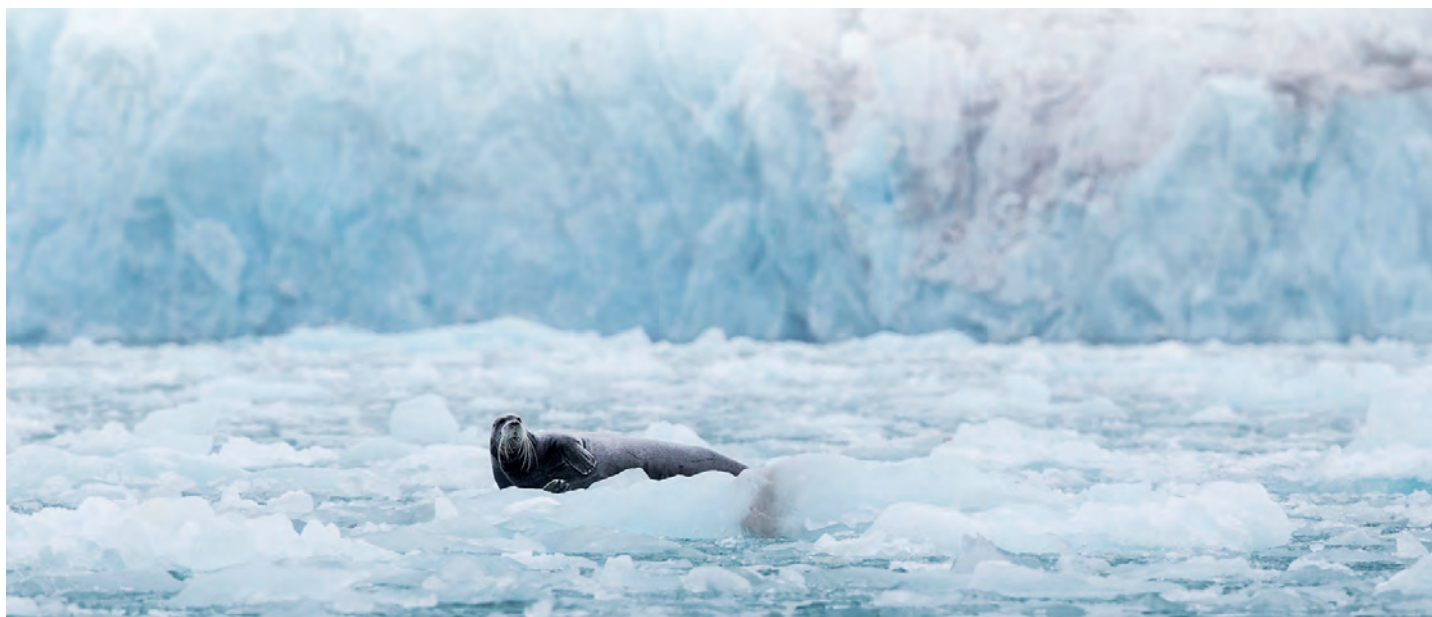
NYE HORISONTER

Når man bruker etnografiske kilder og arkeologi sammen er det kanskje ofte vanskelig å se med blide øyne på etnografien. Ofte er slike kilder skrevet med en agenda, og ofte er de sterkt farget av de som skrev dem. Allikevel viser slike kilder en verden – en virkelighet – som er minst like virkelig som den

Takk til Ole-Aleksander Ulvik og Hein B. Bjerck for veiledning og konstruktiv tilbakemelding. En takk rettes også til Ernesto Piana, Atilio F. Zangrando, Danae Fiore og Angelica Tivoli for inspirasjon og hjelp i studieprosessen.

Forfatter

Elisabeth Forrestad Swensen er master i arkeologi ved NTNU, Seksjon for arkeologi og kulturhistorie.

En storkobbe ligger og hviler seg på drivisen ved Svalbard. Kanskje så Trondheimsfjorden slik ut for over 11 000 år siden.
Foto Per Gättschmann, NTNU Vitenskapsmuseet

Fra urnordmann til steinkobbe

Av Jørgen Rosvold

Våren 1924 ble det utført planeringsarbeid på gården Aunet i Malvik. Arbeidet ble brått avsluttet da man på to–tre meters dybde plutselig støtte på et stort skjelett. I frykt for at det kunne ha foregått en forbrytelse på stedet ble lensmannen raskt kontaktet. Undersøkelsene av funnet førte ikke til noen anmeldelse, men til unik informasjon om miljøet i Trondheimsfjorden rett etter istiden.

Politiet var raskt på stedet for å undersøke beinrestene som ble antatt å stamme fra et hodeløst menneske. Skjelettet hadde ligget i blåleire og ble funnet sammen med en liten samling muslinger. Funnforholdene gjorde at lennsmannen ikke så noen videre grunn til etterforskning. I følge en notis Adresseavisen hadde heller ingen gamle folk «hørt tale om at der nogen gang er forøvet nogen forbrydelse, at der har forekommet noget naturfænomen eller været nogen begravellesplads på stedet...». Funnet ble derfor overlevert til Videnskapernes Selskap, som viste stor interesse for det.

URNORDMANN?

Arkeologen Theodor Petersen så raskt det store potensialet i dette funnet og fikk undersøkt lokaliteten. I en notis til avisen

dagen etter skriver han at «som tidligere er uttalt, fortjener dette fund den største oppmerksomhet». Ifølge Petersen var det to muligheter: Det kunne dreie seg om en person som var tatt av et leirras; i så fall var alderen ubestemmelig. Alternativt kunne det være et lik som var blitt innleiret langt tilbake i tid, da havet stod 120 meter høyere enn i dag. Dessverre var Petersen for sent ute til å kunne foreta en skikkelig utgravning av stedet, men hans umiddelbare inntrykk gikk mot det siste. I så fall kunne det dreie seg om en av de aller første innvandrerne til Norge.

Skjelettet hadde ligget i primært leie og i tilsynelatende ubrutt leirelag. Beina var svært godt bevart, men dessverre manglet kraniet. Hvis det hadde blitt funnet, ville nok tolkningen med en gang vært helt annerledes. For da funnet ble overlevert til biologen Carl Dons for analysering ble nok skuffelsen stor da det viste seg at det ikke var menneske, men en stor sel! Det kan i alle fall se slik ut, for ingen ting blir nevnt om beina etter dette. Skjelettet ble lagt bort i en kasse og ikke undersøkt igjen før pattedyrsamlingen ble gjennomgått totalt for noen år siden. Beina ble da datert og skikkelig artsbestemt.

Et av overarmsbeina til selen, perfekt bevart gjennom tusenvis av år. Under: Moderne hodeskalle av en ung storkobbe. Hadde tennene vært bevart i funnet ville det nok tidlig vært klart at dette ikke dreide seg om et menneskeskjelett.

Foto Jørgen Rosvold, NTNU Vitenskapsmuseet

Kassen med bein ble «gjenoppdaget» nesten hundre år etter funnet. Den inneholdt en interessant historie. Foto Jørgen Rosvold, NTNU Vitenskapsmuseet

STORKOBENES OLDEFAR

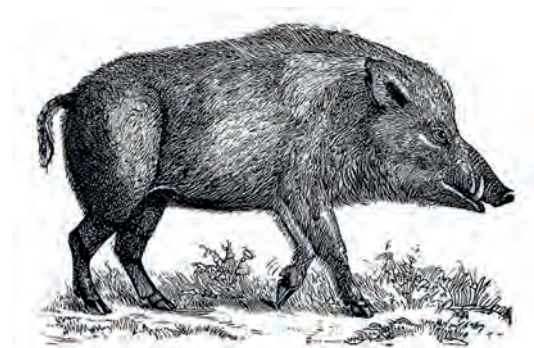
En grundig undersøkelse av funnet viser at beina stammer fra en hannsel av arten storkobbe. Dyret døde for omkring 11 300 år siden og bekrefter i alle fall mistanken til Petersen om den høye alderen. Fra denne tidlige perioden etter istida har vi nesten ingen beinfunn i Norge, og at funnet er så godt bevart er spektakulært. De fleste beina viser lite tegn på nedbrytning og vitner om at dyret må ha blitt begravd relativt raskt i blåleire. Kanskje ble den tatt av et leirras? Det blir bare spekulasjoner rundt dødsårsaken, men ingen av beina viser noen tydelige spor etter menneskelig jakt eller rovdyr.

Storkobber er ishavsseler som tilbringer det meste av livet i pakkisen i relativt grunne arktiske farvann, hvor de i stor grad lever av bunndyr som muslinger og krabber. De er svært avhengige av isen og følger ofte iskanten sørover om vinteren og nordover igjen om sommeren. Funnet av dette skjelettet tyder på arktiske forhold i Trondheimsfjorden på denne tiden. Storkobben har trolig levd her, sammen med andre arktiske arter som isbjørn. På denne tiden hadde innlandsisen fremdeles stor utbredelse i Norge. Havnivået var som sagt høyere og Gråkallen lå som en øy i den mye bredere fjorden.

Storkobben er en av våre største seler, og den har i lang vært viktig mat for mennesker i arktiske områder. Hud, bein og tenner blir ofte brukt til redskaper og utstyr, og spekket til fyringsolje. Alderen på dette skjelettet sammenfaller i tid med de aller eldste sporene etter menneskelig aktivitet i Midt-Norge. Storkobben viser en av de resursene som ville vært tilgjengelig og var kanskje en av grunnene til at folk valgte å utforske Norskekysten så tidlig. Kanskje lå akkurat denne selen på et isflak og betraktet de første menneskene som padlet inn gjennom fjorden?

Forfatter

Jørgen Rosvold er postdoktor ved NTNU Vitenskapsmuseet, Seksjon for arkeologi og kulturhistorie.

Villsvin av rav funnet på Lines i Åfjord. Den lille figuren er 5,5 cm lang fra trynet til den manglende krøllhalen. De små ravdyrene tolkes ofte som bjørner, men tegningen viser tydelig forskjellene i forhold til bjørnen. Den viser en kort hals, en oppadbuende rygg, spinkle bein og antydning til rumpe/hale – alt som bjørnen ikke har. Foto Per. E. Fredriksen, NTNU Vitenskapsmuseet

Dansk villsvin i Norge

Av Preben Rønne

På Vitenskapsmuseet i Trondheim venter det danske besøkende en spesiell overraskelse. I en av monterte er det en hilsen fra Jyllands vestkyst. En liten ravfigur i form av en gris eller snarere et villsvin ble funnet i 1881 på Linesøya, som ligger ut mot storhavet utenfor Fosen. Denne lille øya ligger i Åfjord kommune, og funnstedet ligger på østsiden inn mot fastlandet. Figuren skal være funnet et par alen nede i en myr. Den korte halsen og en velvet rygg, og lange, tynne forbein avslører at det dreier seg om et villsvin. Dateringen viser at det ikke kan

være et tamsvin, og at det ikke kan være laget lokalt, fordi det er før landbrugets tid. Rav finnes ikke naturlig i Norge, og det er bare funnet noen få ravsmykker. Konservator Leena Airola har tidligere skrevet om ravfunn i Midt-Norge (se Spor nr. 1/1989), men denne lille figuren er helt spesiell. Vi kjenner kun til funn av elleve dyrefigurer i rav. De er primært funnet i Danmark, men fem er funnet spredt utenfor Danmark: én i Nord-Tyskland, tre i Polen og den nordligste omkring 900 kilometer nord for Skagen – på Linesøya. Ravfiguren er godt bevart bortsett fra at bakbeina er avbrukket, og dette tyder på at opplysningen om at figuren ble

funnet i en myr er riktig. De polske ravfigurene kan være laget av lokalt rav, men de øvrige er med stor sannsynlighet forarbeidet i Danmark.

Villsvinet utgjør muligens en del av et sammenhengende smykke i fem deler, men sammenhengen er dessverre noe usikker. De fire smykke-delene er ganske flate med gjennom-boringer. De kan derfor ha vært sydd fast på en drakt, men om de var tredd på en lærsnor kan de ha hengt om halsen en person.

De få ravdyrene vi har funnet har alle en enestående utforming. Det seks centimeter lange elghodet fra Danmark har et fint utskåret sikk-sakk-ornament som er typisk for tiden omkring 7000 f.Kr. På denne tiden var elgen vanlig også i danske skoger. Det er boret tre hull i figuren. De to nederste er tydelige, men det tredje er ødelagt. Elghovedet var trolig beregnet sydd på drakten.

Det samme må gjelde det lille villsvinet fra Lines, som også har en gjennomboring. Hva de øvrige plastiske figurene – som bjørn, elg og and – har vært brukt til vet vi ikke. Muligens kan de ha vært amuletter. Deres betydning for eieren er viten som er gått tapt, men siden flere var nedlagt i myrer, må vi anta at dette var knyttet til en religiøs rituell handling.

Ravdyrene er gamle. Det finnes kun ett ravdyr som er naturvitenskapelig datert. Det er en elg fra Weische i det nordlige Tyskland. Det er datert til mellom 11 800 og 11 600 f.Kr. De danske tilhører mest sannsynlighet magemosekulturen, en periode som skal dateres til ca. 9 000–ca. 6 400 f.Kr., eller kongemose- og ertebøllekulturen fra tiden mellom 6400 og 4000 f.Kr. Det er dateringen til eldre steinalder som viser at der kun kan være snakk om et villsvin. Figuren fra Linesøya viser at det allerede på denne tid var forbindelser mellom Jylland og Midt-Norge. En innvandring til Norge kan ha gått gjennom Nord-Jylland, og trolig har ravsvinet kommet denne veien.

Lesetips

Airola, L. 1989. Harpiks fra havet. *SPOR* nr. 1/1989. Trondheim.

Jensen, J. 1982. *Nordens guld. En bog om oldtidens rav, mennesker og myter*. Gyldendal.

Quast, D. 2013. Zwischen Schmuck und Magie: Bernstein in der Steinzeit. *Archäologie in Deutschland*. Sonderheft 04/2014. Theiss.

Veil, S., K. Breest, P. Grootes, M.-J. Nadau & M.H. Hüls 2012. A 14.000-year-old amber elk and the origins of Northern European art. *Antiquity* 86.

Forfatter

Preben Rønne er førsteamanuensis ved NTNU Vitenskapsmuseet, Seksjon for arkeologi og kulturhistorie.

Elghode i rav fra Egemark, Sjælland. Etter Jensen, 1982

Fire ravdyr fra Danmark. Den øverste er trolig en bjørn. Fra Bølling Sø i Viborg amt. Under den ses en svømmefugl (and?), men den litt lange halsen kan tyde på en svane. Fuglen er fra Engesvang Mose, Viborg amt. De to nederste er bjørner. Den øverste er uten funnopplysninger. Den nederste er fra Resen, Viborg amt. Etter Jensen 1982, funnopplysninger etter Mathiassen, 1960

Prikkene viser funnsteder for ravdyr fra eldre steinalder. Kartet er omtegnet etter Dieter Quast.

Med sitt usedvanlige feminine ikonografiske program kan alterskapet i Grong kirke i Namdalen kanskje fortelle oss noe om den betydningen kvinnelige helgener hadde i middelalderen. Skapet er nemlig et unikt eksempel på senmiddelalderens kirkekunst.

Alterskapet i Grong kirke

Av Line Rogstad Wikan

Alterskapet er fra ca. 1520 og viser fem kvinnelige helgener: Jomfru Maria med barnet i midten, flankert av St. Katarina og St. Barbara, og i hver sin fløydør St. Maria Magdalena og St. Birgitta. Skapet er enkelt i sin utforming og har få utbroderte dekorasjoner. Det er en såkalt triptyk, et alterskap delt inn i tre deler, med et *corpus* som utgjør midten og med en fløydør på hver side. Utsmykningen er enkel med gotiske buer over helgenstatuene og en bladornamentert bunn under dem. Baksiden av alterskapet er ikke dekorert med verken helgenbilder eller andre religiøse motiv. I middelalderen var det vanlig å framstille historier eller figurer på baksiden også, for på den måten ville det religiøse budskapet være tilgjengelig når fløydørene på alterskapet var lukket.

Et av de mest iøynefallende aspektene ved Grong-skapet er imidlertid det faktum at det framstiller kun kvinnelige helgener. Middelalderen blir ofte beskrevet som en tid da kvinner var undertrykte, men flere eksempler fra Skandinavia indikerer et mer nyansert syn. Dette er antakelig et aspekt som også reflekteres i den skandinaviske kunsten i senmiddelalderen.

Det meste av kunsten på denne tiden var importert fra utlandet, hovedsakelig Tyskland og Nederland. Den hjemlige produksjonen

klarte ikke leve opp til den enorme produksjonen som foregikk i disse landene. Tyskland var blant de største eksportørene av religiøs kunst til Norge. Den ble forhandlet både i de største byene og langs kysten. Det er derfor ganske usedvanlig at man finner et alterskap viet kun til kvinnelige helgener i innlandsbygda Grong som ligger langt unna handelsrutene til Hanseatene.

HAAKEN GULLESON

Tidligere forskning har viser at det har vært uenighet om alterskapets opprinnelse. Er det et norsk verk eller ikke? Ut fra den eldre stilen hos figurene er det tydelig at dette ikke kan være et nederlandsk eller tysk verk. Noen kunsthistorikere mener at skapets «gammeldagse» stil tilsier at det må være et norsk verk. På den andre siden er det flere som mener at dette må være et alterskap laget i verkstedet til den svenske håndverkeren Haaken Gulleison fra Hälsingland. De begrunner dette med likheten mellom figuren av St. Birgitta i Grong-skapet og Gulleisons framstillinger av Birgitta fra Mattmar og Birgitta fra Ström. Det er denne likheten som også kan tidfeste altertavlen til 1520-årene.

På denne tiden var ikke grensen mellom Norge og Sverige den samme som i dag. Jämtlands län var en del av Norge, noe som brakte den norsk-svenske grensen nærmere Gulleisons verksted vest i Hälsingland. Mange av kunstverkene hans har vært plassert i kirker langs pilegrimsleden til Nidaros. Man finner til og med

Alterskapet i Grong kirke. I corpus finner man Jomfru Maria med barnet, flankert av St. Katarina til venstre og St. Barbara til høyre. I fløydøren til venstre St. Maria Magdalena og i den høyre fløydøren St. Birgitta av Sverige. Foto Line Rogstad Wikan

en Anna selvtrødte fra Nes kirke i Bjugn kommune som stammer fra Gullasons krets. Det er tydelig at Gullasons kunsthandel var vidstrakt, og at denne formen for handel også fant sted i innlandet. Ettersom Grong ligger langs den nordlige pilegrimsleden mot Nidaros, er det sannsynlig at dette alterskapet også stammer fra Gullasons verksted.

KVINNELIG OPPDRAGSGIVER?

Selv om man noenlunde kan bestemme alterskapets opprinnelsessted, er det ingen bevarte tekster eller inskripsjoner som kan fortelle oss noe om hvem som bestilte et slikt verk. Grong-skapets ikonografiske program er derfor vanskelig å forklare ut fra dette utgangspunktet. På den andre siden kan man spekulere i en del sammenhenger som kanskje kan gi oss et innblikk i både oppdragsgiver og valg av motiv.

I tillegg til alterskapet inneholdt Grong kirke også en del andre kunstgjenstander fra middelalderen. I kirken finner man en kalvarigruppe fra ca. 1250, som består av skulpturer av en korsfestet Jesus flankert av Maria og Johannes. To andre treskulpturer, en St. Olav (ca.1300) og en Madonna med barnet (ca. 1250) og et prosesjonskrusifiks har også

Anna selvtrødte fra Nes kirke i Bjugn, fra begynnelsen av 1500-tallet. Denne skulpturen viser Jomfru Marias mor, Anna, med Maria og Jesus på fanget. Figuren er attribuert til Haaken Gullasons verksted i Sverige. Foto Per E. Fredriksen, NTNU Vitenskapsmuseet

tilhørt kirken, men er nå å finne i Vitenskapsmuseets samlinger. Disse gjenstandene sammen med alterskapet forteller oss at Grong-kirken må ha vært rikt dekorert.

Ifølge Grong bygdebok var kirken i middelalderen kun en annekskirke og langt fra den viktigste i sognet. Derfor er det naturlig å tenke på en annen oppdragsgiver enn kirken selv. Muligens kan Grong gård, som kirken var tilknyttet, ha hatt noe med bestillingen av verket å gjøre. Et annet alternativ som også er blitt foreslått er sammenhengen mellom kunsten i Grong-kirken og gildet på Medjå. Et gilde var en sammenkomst eller et gjestebud med tradisjoner tilbake til vikingtiden. Denne skikken fortsatte lenge utover middelalderen og hadde da ofte en egen skytshelgen. Medjå-gildet var en samling av bønder fra gårder i området rundt Grong kirke, og det er ikke usannsynlig at dette gildet kan ha vært oppdragsgiveren for mye av kunsten i kirken.

Med et slikt utgangspunkt kan det være interessant å se på kvinners posisjon i dette samfunnet. I motsetning til mange andre vesteuropeiske land i middelalderen hadde kvinner i Skandinavia større frihet og flere rettigheter. Man hadde for eksempel bilaterale arverettigheter, som betydde at kvinner likeså godt som menn kunne arve gårder, land og gods. Selv om døtres arverettigheter var svakere enn sønners, var de likevel sterkere enn andre mannlige slektnings rettigheter. Det faktum at Skandinavia ikke opererte med et arvesystem der kun menn arvet menn før sent på 1500-tallet/ tidlig på 1600-tallet, kan muligens fortelle oss at kvinner fikk en generelt sterkere posisjon i samfunnet i løpet av middelalderen. I vikingtiden var det heller ikke uvanlig at kvinner alene hadde det økonomiske og sosiale ansvaret over gården. Ettersom disse tendensene fortsatte ut gjennom middelalderen kan man tenke seg at kvinner også hadde en finger med i spillet når det gjaldt bestilling av kunst. Kanskje kan man se for seg en enke eller en mektig husfrue på Grong gård som bestiller. Eller at flere viktige medlemmer i Medjå-gildet var kvinner. Hvis dette er tilfellet, kunne kanskje det kvinnelige motivvalget i alterskapet fra Grong relateres til denne hypotesen.

KVINNER I NORSK SENMIDDELALDERKUNST

Selv om man bare kan spekulere i om motivvalget er et resultat av en kvinnelig oppdragsgiver eller ikke, er det andre aspekt ved senmiddelalderens kunst som kanskje kan være med på å forklare dette tilsynelatende uvanlige valget. Ser man for eksempel på antall helgener fordelt etter kjønn i norske alterskap, er det flere kvinnelige enn mannlige helgener som er framstilt. Selv om St. Olav ofte er representert, topper likevel kvinnene statistikken. Til tross for dette er det ikke mange alterskap som framstiller kun kvinner, slik som i Grong.

I Trøndelag er det for eksempel bare alterskapet fra Reinsklosteret i Rissa som har den samme kvinnelige ikonografien. Dette alterskapet er derimot ikke et skandinavisk verk, men trolig laget i Brüssel tidlig på 1500-tallet. Dets utforming skiller seg også fra Grong-skulpturen ved at kun Maria med barnet er skulpturelt utformet, mens helgenene på fløydørene er malte. Bortsett fra Maria har alterskapet fra Rein også St. Barbara felles med Grong-skulpturen. De øvrige helgenene på Rein-skulpturen er St. Klara av Assisi, St. Margaret og St. Gertrud. Som kontrast til Grong-alterskapet kan derimot disse kvinnelige helgenenes suverene posisjon i verket forklares ut i fra en enkelt årsak. Reinsklosteret var trolig et nonnekloster i middelalderen. Det er uvisst hvilken orden som tilhørte klosteret, men man tror det kan ha vært augustinermonner som levde der. Med et slikt utgangspunkt er det lett å forstå den kvinnelige ikonografien i Rein-skulpturen i motsetning til alterskapet i Grong.

SENMIDDELALDERENS NYE BILLED MOTIV

Mange av de kvinnelige helgenene og figurene i senmiddelalderens religiøse kunst opptrer innenfor nye billedmotiv fra denne tidsperioden. Et av alterskapene fra Trondenes kirke i Troms er et godt eksempel på dette. Her framstilles syv kvinner, hver med et eller flere barn. Under disse kvinnene er en rekke menn framstilt i halvfigur. Kvinnen i midten er selvfølgelig Maria med Jesusbarnet. De seks kvinnene som flank-

Madonna fra Grong kirke (ca. 1250–1275). Skulpturen viser en sittende Madonna med Jesus på fanget. Slik som Olavsskulpturen stod også denne figuren trolig på et sidealter i Grong kirke. Foto Per E. Fredriksen, NTNU Vitenskapsmuseet

St. Olav fra Grong kirke, fra ca. 1300. Denne Olavsskulpturen stod trolig på et sidealter i Grong kirke under middelalderen. Foto NTNU Vitenskapsmuseet

Alterskap fra Reinskloster i Rissa (begynnelsen av 1500-tallet). Alterskapet fra Reinskloster er et nederlandsk verk som viser fem kvinnelige helgener. I corpus står Jomfru Maria med barnet. Hun er flankert i fløydørene av St. Barbara til venstre og St. Clara til høyre. På utsiden av fløydørene er St. Margareta framstilt til venstre og St. Gertrud til høyre. Foto Per E. Fredriksen, NTNU Vitenskapsmuseet

erer henne er hennes slektninger. Dette er blant annet hennes mor Anna som framstilles til høyre med Maria i sine armer og de to andre døtrene – Maria Salome og Maria Cleophas – ved hennes ben. Disse to kvinnene er igjen framstilt med sine barn i fløydørene på alterskapet. Trondenes-skapet fungerer derfor som en framstilling av Jomfru Marias slektstre, som en kvinnelig variant av Jessetreet. Innen kunsten er Jessetreet en framstilling av Kristi slektstre. Treet starter med Isai (kalt Jesse på engelsk) som var far til kong David, hvis slekt Messias skulle stamme fra. Dette motivet var spesielt populært i middelalderen og de tidligste eksemplene kan dateres tilbake til det 11. århundre.

Dette motivet dukker også opp blant Haaken Gulleasons verk. Alterskapet i Söderala viser i likhet med Trondenes-skapet Maria med barnet i midten og hennes to halvsøstre som flankerer henne med sine barn. Igjen er det den kvinnelige slekten som er i fokus. Det er tydelig at slike tema blir populært i senmiddelalderen. Også motivet Anna selv tredje, som nesten ikke eksisterte før 1400, blir hyppig framstilt mot slutten av middelalderen. Anna selv tredje viser Anna med Maria og Jesusbarnet på sitt fang. Haaken Gulleasons verksted laget for eksempel flere slike figurer som alle var like i stil, blant annet Anna selv tredje fra Bjugn.

Det er opplagt at Grong-skapet skiller seg ut fra disse eksemplene ettersom det ikke er noen form for slektskap som framstilles. Det samme kan sies om Reins-alterskapet siden det har et helt annet utgangspunkt enn Grong-skapet. Til tross for dette er det naturlig å trekke fram disse eksemplene nettopp fordi de framstiller kvinner og fokuserer på kvinnelige helgener. Man kan derfor påpeke at det er en tendens i senmiddelalderen til å legge vekt på kvinner i den religiøse kunsten. Det faktum at kvinner er mest representert i kunsten generelt på denne tiden, er med på å understreke dette poenget. Alterskapet i Grong kan altså være et resultat av nett-

opp denne tendensen. Trolig kan det også være en sammenheng mellom populariteten til kvinnelige helgener i kunsten og kvinners posisjon i det skandinaviske samfunnet. At kvinner hadde flere rettigheter og en betydelig posisjon i samfunnet, kan kanskje ha påvirket bestillingen av kunst og motivvalg. En mulig kvinnelig oppdragsgiver på Grong gård eller i Medjå-gildet kunne vært et eksempel på dette. Når det gjelder Grong-skapet, er hypotesen om mulig oppdragsgiver, populariteten til kvinner i kunsten og deres posisjon i samfunnet alle like viktige aspekter. Skal vi prøve å forstå den kvinnelige ikonografien i alterskapet må vi nok se på alle disse faktorene for å få et helhetlig bilde. Uansett kan man trekke fram Grong-alterskapet som et eksempel på den store betydningen kvinnelige helgener hadde i det senmiddelalderske samfunnet, og i kunsten.

Artikkelen er basert på masteroppgaven Christianity and the Arts, avlagt ved School of Arts and Humanities ved King's College London 2013.

Lesetips

Dybdahl, Audun 1999. *Helgener i tiden*. Tapir Forlag, Trondheim.
Karlsson, Lennart 2005. *Kretsen Kring Haaken Gulleason*. Carlsson Bokförlag, Stockholm.
Nordhagen, Per Jonas 1981. «Senmiddelalderens billedkunst 1350–1537.» I: Lidén, Hans-Emil et al. *Norges Kunsthistorie – Høy middelalder og Hansa-tid*. Vol. 2. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
Strand, Jørgen P. 1991. *Grong Bygdebok – gårds- og slektshistorie*. Grong Bygdeboknemnd, Grong.

Forfatter

Line Rogstad Wikan har master i kunsthistorie fra King's College i London og jobber deltid som guide i Nidarosdomen.

Vi fortsetter serien Ta vare på dine gamle gjenstander, med noen gode, enkle og forsvarlige råd til alle som er interessert i dette. Denne gangen viser vi deg hvordan du best kan behandle og oppbevare gamle postkort.

Ta vare på dine gjenstander: Postkort

Av Elizabeth E. Peacock

Bare send oss et postkort! Dette uttrykket er i ferd med å gå i glemmeboken over hele verden. I dag er mobiltelefoner, tekstmeldinger, e-post, Facebook, Twitter og Instagram media som brukes til å koble folk sammen og for å dele bilder og opplevelser. Postkortet er ikke dødt, men er absolutt truet!

Å samle på postkort (også kalt brevkort og prospektkort) eller *deltologi*, som er fremmedordet, er den tredje største hobbyen i verden etter mynt- og frimerkesamling. De som samler frimerker (*filatelister*), er også interessert i postkort, men de er mest opptatt av baksiden på kortet med stempel og frimerke.

Forfatteren og samleren Ivar Ulvestad har sagt at «bildene på postkortene spiller en sammensatt rolle som levninger fra fortida. Man ser deres verdi både som dokument og som instrument. De er objekter som både kan vise fram fakta fra fortidens samfunn på den ene siden, men kan også fortelle noe om hvordan folk kommuniserte om sine liv ved hjelp av bilder.»

Postkortene var det første bildemediet som var innrettet for massene. De ble populære på begynnelsen av det 20. århundre, særlig før telefonen ble vanlig. De lettet kommunikasjonen gjennom rask, effektiv og billig utveksling av korte meldinger, konvolutter og frimerker. Frankeringen var trykt på selve kortet, inkludert i prisen. I motsetning til formelle brev krevde postkort kun minimal leseferdighet. Særlig i storbyene var disse kortene i flere tiår den mest populære og effektiv form for kommunikasjon som folk kunne arrangere møter, reklamere for produkter og tjenester, bestille varer hos kjøpmenn, og holde kontakten med familie og venner over lange avstander. Og allerede den gang ble de et samleobjekt. Postkortsamling var en svært populær folkehobby i perioden 1907–1913, og vi har disse tidlige samlerne å takke for den store tilgangen på gamle postkort som fortsatt er tilgjengelige for samlere i dag. Det er mange måter å samle postkort på. Noen samler for eksempel kort fra et bestemt sted eller land, mens andre samler på kort fra en bestemt artist, fra et

bestemt tidspunkt, eller kort med et bestemt tema (som transportmidler, folkedrakter, dyr etc.). De fleste samlere fokuserer på et bestemt tema. Men for dem er det en balanse mellom å bevare og å kunne nyte samlingen sin. Og dette bør man ta hensyn til når man vurderer hvordan samlingen skal tas vare på. Når det gjelder bevaring av postkort og gamle postkort-album av stor verdi, er det lurt å rådspørre en konservator.

POSTKORTETS HISTORIE

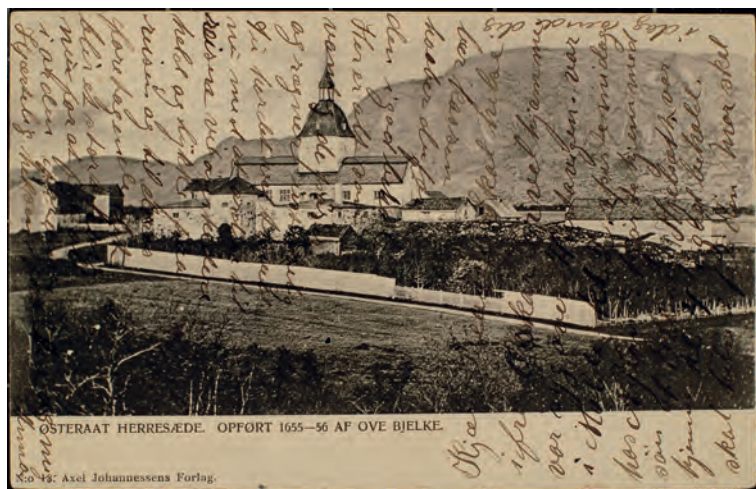
Definisjonen av et postkort er et rektangulært stykke tykt papir eller tynn papp beregnet for skrijving og direkte bruk i posten. Det er uten konvolutt og har lavere porto enn vanlige brev. Spesielt på grunn av rimelige portoene, ble de fort populære blant publikum. Postkortet ble tatt i bruk i Østerrike i 1869. I 1871 ble det innført i Norge (fram til 1877 var portoene i Norge den samme som for brev). Innføring og bruk av postkort varierte i Europa, Amerika og Australia. De første postkortene («helbrevkortene») var kort av vanlig kartong med påtrykt frankering som Postverket hadde monopol på. Den ikke-illustrerte forsiden var for selve meldingen, mens en udelte bakside var utelukkende for adresse og frankering. Mange kort hadde trykte linjer for navnet på adressaten og adressen. Utover i 1870–90-årene ble først små og deretter større motiver, påtrykt helbrevkort. Det aller første postkortet med bilde som er registrert i Norge er fra 1887.

Etter hvert ble det slutt på det statlige monopoliet, og det ble tillatt å framstille private postkort med privat frankering. Dermed vokste det fram en forlagsbransje som møtte etterspørselen for billedpostkort. Postkort ble enklere å produsere og bildene kunne reproduseres på en mer effektiv måte. Det førte til at bildet ble en del av kortets innhold og design. Så lenge billedpostkort var preget av en udelte bakside måtte meldingen fra avsenderen skrives på forsiden direkte på bildet eller i kantene av bildet. Men med postkortets gullalder (ca. 1905–1915) kom det en delt bakside, slik vi kjenner det i dag, med en trykt linje som deler «adresse»-siden av postkort i to deler, noe som gir plass for både adresse og melding. Dette betydde at bildet kunne dekke hele forsiden.

To versjoner av nøyaktig samme bilde: prospekt over Kongens gate og Torvet i Trondheim, sett fra Vår Frues tårn, mot vest. Begge er litograferte trykk. Den eldste postkortet, datert 1908, er svar/hvitt, mens det andre, datert 1914, er multifarget. Den svart/hvite versjonen har fått både frimerker og poststempel på «feil» side. (Kortet fra 1908: Fotograf M. Fallen, UBiT VII-Uhj mb-004608. Spesialsamlingene. Kortet fra 1914: Fotograf Mittet og co., UBiT VII-Uhj mb-004608 Spesialsamlingene.)

Prospektkort over Austått herresete, Sør-Trøndelag, datert 1907. Så lenge billedpostkort hadde en udelt bakside forbeholdt adresse og frimerke, måtte meldingen skrives på forsiden direkte på bildet. Ukjent fotograf, UBiT VII-UCI-004105, Spesialsamlingene

Postkortene ble først pyntet med en svak, fargeløs markering av dekorativ art som raskt utviklet seg til de billedpostkortene vi kjenner i dag. Bildene var enten trykte eller rene fotografier. Mange trykkesetter ble brukt, men den mest populære var litografi. Litograferte trykte postkort kunne være multifarget. Ekte billedpostkort er reproduerte fotografier som er framkalt på fotopapir i størrelse og vekt som et postkortformat. Tidlige fotografiske postkort er ganske små, og siden de fleste var laget med teknikken kontaktkopiering (dvs. fotopositiv) hadde de et forbløffende godt detaljnivå. Selv om de ekte fotopostkortene før innføringen av fargefilm i 1930-årene var i svart-hvitt eller sepia-toner (rødbrun farge), kunne det legges på farge fra en begrenset palett ved toning av fotografiet, eller ved toning av bindemiddelet eller emulsjonslaget direkte på papiret – eller en kombinasjon av begge teknikker. I 1950-årene åpnet en ny trykkesett for postkort, inkludert fargerastertechnik, for billig masseproduksjon.

HVA SKADER POSTKORTENE

Som de fleste postkortsamlere vet, er flekker, mugg, slitte og opprevne hjørner, falmet og gulnet papir noen av skadene som kan oppstå på et gammelt postkort. Den vanligste nedbrytningsfaktoren er slitasje som følge av bruk, dvs. at kortene stadig blir tatt på og beskuet. Skadene er da dessverre irreversible og lar seg ikke reparere!

Postkort som er produsert tidlig på 1900-tallet, altså mer enn hundre år gamle, kan ofte være i bemerkelsesverdig god stand. Mange av disse kortene ble satt inn i et album fra de var nye. Dette bidro til å bevare dem i flere tiår, selv om albumene ble lagret på loft, i garasjer eller på andre ugunstige steder. Støv og smuss er vanskelig å unngå, og postkortalbumer blir nedstøvet av sot, tjære og støv – og det gjelder kanskje også kortene. Dette betyr fysisk slitasje og kjemisk nedbrytning av papiret. Organiske materialer er følsomme overfor omgivelsene. Hvis fuktigheten er for høy kan det komme skadedyr, insekter og mugg. Papirfibre og bindemidler av gelatin tiltrekkes seg insekter og gnagere, og muggsoppen trives i lune omgivelser og ved fuktighet over 60 prosent. Blir miljøet rundt postkortet for tørt, blir kortet sprøtt, og emulsjonslaget på bildene sprekker. Svingninger i luftfuktighet og temperatur er skadelig for organiske materialer som for eksempel papir og fotografier.

Et litografert, trykt kolorert postkort med hilsen fra Trondheim, datert 1894. De første postkortene hadde en bakside som kun var for adresse og frankering. Påtrykte motiver på forsiden gav ofte plass til en kort melding. Foto W.B. Bøgh. UBiT VII-Uhj A-004372, Spesialsamlingene

På gammelt fotopapir ble det brukt sølv i emulsjonen. Med tiden har sølvet en tendens til å komme opp til overflaten og lage anløpne flekker. Teip og limstoff brukt til å feste postkortene i album inneholder skadelig syre, og hvis papiret inneholder surt ligninholdig lim, eller bildene er festet med dette, blir sidene og fotografiske postkort gule og sprø i løpet av tretti til femti år. Plastmaterialer som er brukt i moderne postkortalbum er ofte ustabile og skader postkortet. På de moderne, magnetiske sidene er det vanligvis brukt et limstoff med et høyt syreinnhold som etser seg gjennom papirunderlaget. Omslagsarket av polyester danner et tett skall over fotografiene på postkortene, og dette forseglar sure gasser som skader emulsjonslaget. Uansett hvor ideelle omgivelsene er, vil jo postkortene langsomt og ubønnhørlig brytes ned. Det er imidlertid mulig å begrense prosessen og forlenge kortenes levetid.

RENGJØRING OG STELL

Gamle postkort er sårbare. Selv forsiktig håndtering kan ytterligere skade nedslitte kort. De må derfor håndteres med varsomhet. Det fins en del tips om hvordan man kan rengjøre og reparere postkort. Mye av dette er imidlertid ikke egnet for gamle eller verdifulle postkort. I de fleste tilfeller er støvtørking og støvsuging tilstrekkelig.

Det er viktig å berøre postkortene med forsiktighet. Bruker man lofrie bomullshansker unngår man at fingeravtrykk etser seg inn i billedlaget, og man slipper å lage flekker. Ved fjerning av støv kan man bruke en tørr og myk pensel. Noen mer omfattende bevaringstiltak kan ikke utføres på postkort. Sprø, fotografiske kort som er krøllet tett sammen kan ved høy luftfuktighet bli mykere og folde seg ut. Lim, teip og binders lager ofte flekker og rifter på postkortene, og slike ting bør fjernes. Fotohjørner laget av arkivbestandig papir eller polyester- eller polypropylen plast for å feste postkortet, er et godt alternativ.

Et ekte billedpostkort av Gamle Bybro sett fra bysiden mot Bakklandet, Trondheim datert 1926. Poststemplet på postkortet kan inneholde spennende kilder til informasjon som for eksempel hvorfra og når det ble sendt, men ofte hender det at postkortet ble stemplet på feil side. Fotograf Eberh. Oppi., UBiT VII-Uhj t-004829, Spesialsamlingene

OPPBEVARING

For de aller fleste postkortsamlere er oppbevaringsalternativene enten albumer eller esker. Det er en vesentlig forskjell mellom produkter som er framstilt for å lagre og vise postkort – og produkter som er utviklet for å bevare dem. I dag finnes det mange gode plastprodukter som er utviklet spesielt for oppbevaring. I tillegg er det et godt utvalg av album, esker og andre materialer av god arkivkvalitet. Postkortene kan gjerne oppbevares i spesiallagde esker. Hvis du har en stor samling, er dette en plassbesparende lagringsmåte. Eskene bør være laget enten av aluminium eller kartong av arkivbestandig kvalitet. Løse kort legges ett og ett i konvolutter av syrefritt papir, eller klare plastlommer av ubelagt polyester (Mylar®), polypropylen eller polyetylen. Plastlommer la deg håndtere kortene uten å berøre papiret. Unngå at boksene blir for fulle.

Oppbevar postkortene i rene, kjølige, støvfrie og tørre miljøer. Unngå oppbevaring i nærheten av varmekilder som ovn, peis eller luftkanaler, eller på et fuktig sted. Det anbefales heller ikke å oppbevare postkort på steder hvor det kan være svingninger i både temperatur og fuktighet i løpet av året. Hvis man like-vel foretrekker å oppbevare postkortsamlingen i albumpermer eller albumesker med ringer, må man bruke syrefri materialer og unngå bruk av polyvinylklorid-(PVC)-plast. Bruk klare plastlommer/-sider laget av polyester, polyetylen eller polypropylen – helst med lommeåpninger på innsiden vendt mot ryggen for å unngå at kortene glir ut av albumet. Album bør stå oppreist i hyller, med god støtte, men uten press. Skjev oppstilling fører til misdannelse og skader. Still albumer av samme størrelse ved siden av hverandre i hyller som er like brede som albumene. Album med myke permer, løsnede omslag, ødelagte bokrygger, o.l. bør ligge flatt på hyllen. La ikke stablene av album bli for høye, for dette fører til press på postkortene. Hyllene og albumene bør etterses med jevne mellomrom slik at du kan støvsuge og sjekke for tegn på mugg eller insektangrep-

SIKRING

Det anbefales at hele postkortsamlingen digitaliseres (både for- og baksiden). Det kan gjøres enten ved å skanne eller fotografere, men det er en tidskrevende jobb. Mange bildebehandlingsprogrammer gir brukeren anledning til å legge til all ønsket informasjon om postkortene. Denne informasjonen vil da bli søkbar og lesbar. For å være sikker på at man i framtiden kan lese disse digitale dataene, bør man sørge for å bruke utbredte og gjerne åpne filformater. Noen må også holde øye med om formatene blir foreldet.

RÅD

Om man ønsker flere råd om behandling av gamle postkort kan man henvende seg til konserveringstjenesten ved de kulturhistoriske museene, fylkeskommunes folkemuseer, universitetsbibliotekene eller Nasjonalbiblioteket. Anbefalingene i denne artikkelen er ment som veiledning.

Lesetips

Arkivprodukter AS, Fr, Nansensgt. 32, 2319 Hamar, tel. 62 521351, Internett: <http://www.arkivprodukter.no>.

Museumstjenesten, Sjørupvej 1, Lysgard, DK-8899 Viborg, Danmark, Internett <http://www.museumstjenesten.com>.

Norsk Filatelistforbund, Internett <http://filatelist.no>.

Norske Postkortsamlere, Postboks 5092, Majorstuen 0301 Oslo, Internett <http://www.postkortklubben.com>.

«Norsk Filatelistisk Tidsskrift (NFT)», Postboks 875 Sentrum, 0104 Oslo, nft@filatelist.no

Ulvestad, Ivar (2005). *Norske postkort. Kulturhistorie og samleobjekter*. Oslo: N.W.Damm & Søn. ISBN 82040977866.

Forfatter

Elizabeth E. Peacock er professor ved NTNU Vitenskapsmuseet, Seksjon for arkeologi og kulturhistorie og professor ved Institutionen för kulturvård ved Göteborgs universitet.

I det lille Klæboe Præstegjeld vidne [...] de mange og tildeels anseelige Gravhøie om Egnens Viktighed i Fortiden. J. Kraft, 1832

Av Aud Beverfjord

I mai i 1865 mottok Universitets Oldsaksamling en helt spesiell stein av leirglimmerskifer. Steinen målte 99 x 71 x 15 cm. Professor Oluf Rygh beskrev den som «En tyk, utilhuggen Helle, der danner en noget uregelmæssig Firkant [...]». Bakgrunnen for at denne steinen ble innlemmet i museets samlinger var at den var funnet i en forhistorisk grav og at den i tillegg hadde en innristning på den ene bred-siden: runer.

TANEM-STEINEN

Like nord- nordvest for husene på gården Tanem Vestre ligger et gravfelt hvor det på begynnelsen av 1800-tallet ble påvist fem gravanlegg. Utgravninger viste at fire av haugene kunne dateres til eldre jernalder (perioden 0–600 e.Kr.), mens den femte var fra yngre jernalder. Ifølge embetsmannen Jens Kraft, som i 1823 utgav femte bind av *Topographisk-statistisk Beskrivelse over Kongeriget Norge*, ble den «høyst merkelige» steinen funnet i en gravhaug i nevnte gravfelt allerede i 1813. Opplysningene om steinen er likevel noe diffuse, og man kan ikke med absolutt sikkerhet si hvilken gravhaug den stammer fra, men flere forhold taler for at det er den nordvestligste av dem.

Under utgravningen av denne røysa i 1813 ble det avdekket en steinsatt grav.

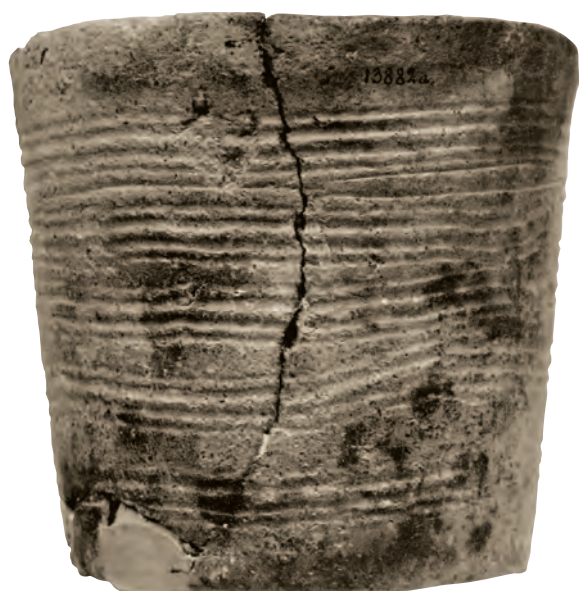
Runesteinen som ble funnet i en grav på gården Tanem i Klæbu, Sør-Trøndelag. Runene er ristet ned-erst i venstre hjørne på steinen. Foto Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo. Nederst til venstre: Uttegning av runene. Etter Ludwig D. Klüwers tegning fra 1823 av runene (manipulert)

Runesteiner i grav

Oluf Rygh fra Vitenskapsselskapet gjenfant runesteinen i 1865, og fikk den sendt til Oldsaksamlingen i Christiania. Da hadde den i flere tiår blitt brukt som dørtrinn utenfor fjøset på gården, med runene vendt opp. Dette har medført slitasje på innskriften, og tegnene er nå svært grunne og delvis utslettet. Runene er plassert på steinens bredside, i det ene hjørnet, mellom to parallelle linjer. De har en innbyrdes avstand på ca. 9 cm. Innskriften består av syv eller åtte runer fra det eldre runealfabetet.

Runer som skriftspråk ble – i ulike utforminger – brukt i de germanske områdene fra tiden like etter Kristi fødsel og fram til seinmiddelalderen. De tidligste innskriftene er gjort i den eldre runerekken, som bestod av 24 tegn. Denne gikk ut av bruk før vikingtiden, og i den perioden som vi i språkhistorisk sammenheng kaller synkoptiden (ca. 500–800) oppstod en ny runerekke, som vi kaller den yngre runerekke. Her er tegnenes form forenklet og

Spannformet leirkar, antagelig fra samme grav som den som runesteinen fra Tanem ble funnet i. Foto NTNU Vitenskapsmuseet

antallet er redusert til 16. Runerekken blir også kalt fupark etter de seks første runene i alfabetet.

RUNER MED DEN ELDRE RUNEREKKE

Runene på steinen tilhører den eldre runerekke. Denne innskriften har vært gjenstand for flere tolkningsforslag. Først ut var antikvar Ludwig D. Klüwer, i 1823. Han tolket dette som et mannsnavn, **ÞÓARLFF** eller **ÞÓERLIF**, og antok at det betegnet mannsnavnet *Thorleif*. Muligens kan Klüwer ha hengt seg for mye opp i en annen stein med runer som er funnet ikke så langt unna Tanemsteinen, nemlig på gården Bratsberg, ca. 8 km lenger nord. Også denne steinen stammer fra en grav fra eldre jernalder. Steinen har dessuten en form som ligger nær opptil Tanumsteinen, og dessuten er plasseringen av tegnene på steinflaten i det ene hjørnet påfallende lik. Klüwer leser Bratsbergsteinens innskrift som **ÞÓLIF** (eller **ÞÓLEIF**) som også blir *Thorleif*. I dag synes man at Klüwers kunnskaper innenfor runologien ikke var særlig godt forankret, og leser tegnene som tilhørende det yngre runealfabetet. Navnet han antyder ville ha hatt en annen skrivemåte om det hadde vært fra eldre jernalder.

Språkforskeren Sophus Bugge, som samlet de eldste norske runeinnskriftene i verket *Norges Indskrifter med de ældre Runer*, presenterer sin tolkning i 1903. Han hevder innskriften på Tanemsteinen ikke kan være eldre enn fra ca. 650. Den danske runologen Ludvig F.A. Wimmer hadde før dette, i 1887, hevdet at innskriften var fra perioden 500–600 e.Kr. Datering av runeinnskrifter er ofte en komplisert affære. Flere kriterier spiller inn, blant annet språklige trekk, historisk bakgrunn og den arkeologiske sammenhengen.

Wimmers lesning av Tanem-innskriften er helt ulik Klüwers: Wimmer mener de må leses på denne måten:

m	a	i	r	l	y	?
1	2	3	4	5	6	7

eller

m	a	n	r	l	y	?
1	2	3	4	5	6	7

m	a	i	r	l	R	?
---	---	---	---	---	---	---

m	a	n	r	l	R	?
---	---	---	---	---	---	---

I dette så Wimmer en parallell til en innskrift på en spenne fra Etelhem i Tyskland hvor mannsnavnet *Mārila* (mrla) opptrer i forkortet form. Om dette er det samme navnet som på Tanem-

steinen, må rune 3 og 4 være ombyttet. Spennen fra Etelhem er datert til andre halvdel av 5. århundre e.Kr., mens Wimmer altså mener Tanem-innskriften er noe senere, fra ca. 500–600 e.Kr.

Helt enig i denne lesemåten er ikke Bugge. Han foreslår at rune 6, som har en noe uvanlig form, skal leses som **e**, og at vi har å gjøre med mannsnavnet *Mairle*, en yngre form av *Marila*. Han hevder at vi dessuten har med en såkalt omlyd å gjøre, der rune 2 og 3 (a+i) betegner en omlydt **ā**. En slik språkendring flytter innskriften i tid, til ca. 650 e.Kr. Bugge anser ristningen som enten navnet på runeristeren eller på den døde som lå i graven.

Hvor gammel er så innskriften på Tanem-steinen? Bugge og Wimmers forslag til datering, som kun er basert på runologiske kriterier, spriker med opptil 150 år. Dersom vi ser på hvilken sammenheng steinen ble funnet i, vil bildet kunne endre seg noe. Den ble altså funnet i en gravhaug, ca. 10 meter i diameter, allerede i 1810. Under den arkeologiske utgravningen av haugen, som først ble foretatt i 1813, ble det avdekket en steinsatt grav, som også inneholdt en del gravgods. Det ble funnet kitt fra et trekar, et stykke av et beslag av jern, en klinknagle samt brente bein fra en branngrav. I tillegg dukket det opp et flott spannformet, dekorert leirkar.

Slike leirkar var en viktig del av gravinventaret i folkevandringstiden (400–600 e.Kr.). Denne keramikken var utbredt i store deler av landet, men forsvant på slutten av 500-tallet. Leirkaret ligner en bølge med vegger som skråner svakt utover og er dekorert med omgående bånd av fordypede linjer. Det er 12,5 cm høyt og 13,2 cm i diameter over munningen. Slike spannformede kar er gjerne tynne og ofte inneholder de asbestfibre. Dette karet ble funnet i bruddstykker, men er restaurert ved Vitenskapsmuseet.

Det har vært en del diskusjon om karenes bruksområde. Noen mener de har vært brukt til matlagning, mens andre igjen mener karene kan ha blitt brukt som emballasje ved eksport av råvarer, fortrinnsvis honning. Det er sjelden de finnes i gårdstufter, og dette er blitt tolket dit hen at de spannformete leirkarene ikke har vært vanlige husholdningskar, men at de hadde en spesiell verdi. Mange av dem viser spor av å ha blitt reparert i ettertid, noe som kan understøtte teorien om at dette er kar som har hatt en spesiell betydning. Man antar dessuten at karene ble brukt som drikkekar i rituelle sammenhenger – som for eksempel i en begravelse – og at de var viktige for den døde i det hinsidige.

Restene av den døde gravgaver, trekarkittet, naglen og de brente beinrestene, kan ikke gi oss så mange opplysninger når vi skal forsøke oss på en arkeologisk datering. Det kan derimot det spannformede leirkaret.

Ifølge Johs. Bøe (1931) og Haakon Shetelig (1904) er leirkaret fra Tanem en av de tidligste variantene av spannformete leirkar, og har form- og dekortrekk som kan peke mot en datering til slutten av 300-tallet. De kronologiske analysene er først og fremst foretatt på kar fra Sør-Norge og Sørvestlandet. Man kan derfor ikke være helt sikker på at det samme gjelder for midt-norske kar. Likevel vil ikke tidsforskjellen kunne dreie seg om altfor mange tiår.

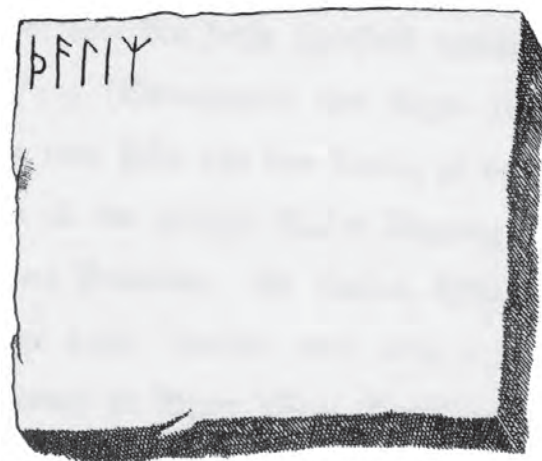
Siden steinen ble funnet i samme grav er det naturlig å anta at den ble lagt der samtidig med den døde. Det vil si at også runeinnskriften er samtidig med det øvrige gravgodset. Dette plasserer innskriften lenger tilbake i tid enn det både Wimmer og

Bugge foreslår; den kan være fra ca. 400–450 e.Kr.

STEINEN FRA BRATSBERG

Som nevnt ble det i en grav ved Bratsberg kirke i 1806 funnet en lignende flataktig helle, også denne med en innskrift der runene var plassert i det ene hjørnet.

Denne steinen er gått tapt, men den er beskrevet i noen brev, blant annet ett som er datert «Klæbu Præstegård Dec. 1810», hvor det fortelles at runesteinen ble funnet i en gravrøys med en hellekiste på gården Bratsberg like ved Trondheim, Sør-Trøndelag. Etter Klüwers tegning å dømme har det stått **þāliR**, noe som kan være et mannsnavn. Klüwers leste det feilaktig som **þÓLIF**. Ifølge nyere forskning kan det i stedet ha stått **wa-liR**, gno. *valr*, som kan bety både «falk» og dessuten brukes om falne i kamp. Falk er et kjent personnavn i Norge. Gravgodset fra denne graven bestod av en urne (kan ha vært en skjoldbule), en spydspiss og deler av et sverd. Haugen var av samme størrelse som den hvor steinen på Tanem ble funnet. Bugge tidfester den til 500-tallet, noe han uten diskusjon knytter til gravkammerets utforming. Tegnene har ingen karakteristiske runeformer, men den eldre a-runen (a) tyder på at den er fra yngre romertid/folkevandringstid (ca. 450–500 e.Kr.). Siden gravgodset ikke ble innlevet, men oppbevart på gården og senere tapt, kan vi ikke bruke dette i en dateringssammenheng. Likevel har den, med runesteinen, en klar parallell til Tanem-steinen, og tidsmessig ligger de ikke langt fra hverandre. De arkeologiske forholdene sannsynliggjør at både Tanem-steinen og Bratsberg-steinen tidsmessig kan plasseres i perioden 400–450 e.Kr.

Denne runesteinen er funnet i en gravhaug ved Bratsberg kirke i 1806. Tegning etter L.D. Klüwet, *Norske Mindesmerker* 1823

Hvem var så «Marila»? Det er rimelig å anta at haugen var et minne over en betydningsfull mann, kanskje høvding over et større område. Mange graver fra folkevandringstid (400–550) er fattige på gravgods, men det kan være store variasjoner, også med hensyn til markering av graven og hvorvidt den avdøde er brent eller ikke. Tanems-graven med runesteinen var en branngrav, og det spannformede leirkaret viser at folk i Klæbu fulgte med i tidens skikker. Haugene på Tanem var anseelige, med en diameter på 10 meter, og med en opprinnelig høyde på opptil 3–4 meter.

Forfatter

Aud Beverfjord er rådgiver/arkeolog ved NTNU

Vitenskapsmuseet, Seksjon for arkeologi og kulturhistorie.

Brønnen på Steinberget: Saga og sanning

Akvarell fra 1826 av Johan F.L. Dreier. Illustrasjon NTNU Vitenskapsmuseet

I medierapportar om eit skjelettfunn i brønnen på Sverresborg i Trondheim hausten 2014, vart dette funnet jamleg knytt til ein merknad i Sverressoga om at liket av ein mann vart kasta i denne brønnen i samband med at baglarane kringsette og inntok borga der. Dette skal, etter det sagaen fortel, ha skjedd i året 1197. Eit avgjerande spørsmål i den samanhengen var då sjølvsaugt om skjelettet på noko vis kunne daterast. Dette vart jamleg framheva av arkeologar medan den nye utgravinga gjekk føre seg. Den 5. november 2014 vart det meldt i Adresseavisen at beina i brunnen er analyserte og kan daterast til 1100-talet. Det kan då vera god grunn til å sjå nærare på kva sagaen eigentleg seier. I ein vidare samanheng må vi òg kunna stilla spørsmål om funnet og teksten har noko å seia om sagaen som litteratur og som historisk kjelde og i tilfelle kva.

Det Sverressoga har å fortelja om eit lik i brønnen på Sverresborg, er i alle fall å finna i kap. 137. Der er det fortalt at baglarane, etter svikeyfullt spel avtalt med leiaren for mennene på borga, Torstein Kugad, kom seg inn i borganlegget utan å møte motstand og overraska mennene medan dei sat ved kveldsmaten. Inntrengarane gav borgmennene, som altså var birkebeinarar, grid og dreiv dei bort ribba for våpen og gods. Baglarane tok alt som var av verdi og brende kvart eit hus på staden. Og så heiter det slik i sagaen: Þeir tóku einn mann dauðan ok steypu í brunninn, báru síðan þar á ofan grjót þar til er fullr var – «Dei tok ein død mann og støypte han ned i brønnen, bar deretter stein (og heiv) nedpå til dess brønnen var full.» Før dei skildest påla så baglarane bymennene å bryta ned alle steinveggar i borga til grunnen, og så brende dei alle langskipa til kongen før dei for bort.

Det kan vera grunn til å nemna her at det har vore spekulert over grunnen til at baglarane kasta dette liket i brønnen. Til tider har ein tenkt seg at det «muligens» var for å forgifta vatnet, men etter kvart, og i alle fall i media, har det vore framstilt som sikkert at denne birkebeineren i 1197, som det gjerne heiter, vart kasta i brønnen for å forgifta drikkevandet. Som vi ser, gir sagaen ingen grunn for handlinga.

Korleis skal vi då skjønna det sagateksten her seier, når vi no faktisk har eit datert skjelett på ein åstad som stemmer godt overens med det teksten fortel? Kjernen i Sverressogas korte opplysing om mannen i brønnen ser absolutt ut til å vera historisk sanning, sett fram som eit faktum utan hint om kjelde av noko slag. Korleis kunne så sagaforteljaren vita dette, må det vera grunn til å undrast over. Det einaste rimelege svaret på dét, er at det har funnest forholdsvis fersk munnleg tradisjon om hendinga, og at den som sette saman sagaen har hatt tilgang til denne. Dermed får vi både

ein aldri så liten gløtt inn i sagaforteljarens litterære verkstad, samstundes som vi har endå eit prov på at munnleg tradisjon kan innehalda handfast historisk sanning. Sagaforteljarens prosjekt er tydelegvis å formidla historie og må då så gjera ved litterære verkemiddel, der ein del av byggetilfanget då er tradisjon, t.d. som den vi her ser konturane av.

Soga seier at baglarne på slutten av 1100-talet kasta ein birkebeinar i brønnen på Sverresborg. Nyleg har arkeologar gravd i brønnen og funne skjelettrestar av ein mann.
Foto Åge Hojem NTNU Vitenskapsmuseet

Måten den etter alt å dømme historisk sanne opplysinga om liket i brønnen er brukt i sagateksten er det då verdt å sjå litt nærare på. Som vi ser, er beretninga om den døde mannen i brønnen teken med i framstillinga utan kommentar av noko slag. Dette er nemnt saman med opplysing om (1) at baglarane tok alt gods som var i borga, at dei (2) brende kvart eit hus som var der, og endeleg (3) at dei påla bymennene å bryta alle steinveggar i borga ned til grunnen. Opplysinga om mannen i brønnen er såleis med som eit fjerde uttrykk for den råskap og vanvørnad baglarane la for dagen i konfrontasjon med ei underlegen lita gruppe birkebeinarar. Synsvinkelen er birkebeinaranes og dei har sympatien i framstillinga, slik ei saga om kong Sverre skulle tilseia. Men altså: Av det stoffet sagalitteraturen legg til grunn for si framstilling, hender det no og då at handfaste prov dukkar opp og stadfester det som er fortalt. Vi kan likevel ikkje slutta av dette at alt sagaen fortel er historisk sanning i moderne forstand, men spennande er det i alle fall.

Forfatter

Jan Ragnar Hagland har vært professor i norrøn filologi ved NTNU.

Lesetips

Jf. t.d. <http://nrk.no/troendelag/leiter-etter-birkebeinarlik-i-bronn-1.11989385>

KORT OM FORTID

Av ASTRID KÄHLER

Ullastret

Et langt forhistorisk slyngekast, og en times kjøretur inn i landet fra den vakre, forrevne kysten av Costa Brava ligger en arkeologisk perle som går de fleste hus forbi. Her finner vi Ullastret, den tids (500–200 f.Kr.) største iberiske bysamfunn, og dermed hovedstad i Katalonia, nordvest i dagens Spania. I området har det vært bosetning siden steinalderen, via kobber- og bronsealderen og inn i jernalderen. I første halvdel av det 6. århundre vokste et iberisk bysamfunn frem her, og i siste halvdel av det samme århundret ble grundig befestet med forsvarsmurer forsterket av syv store tårn.

Ullastret ligger på en høyde og har en plan og plassering som er karakteristisk for et oppidum, den tidligste formen for urbanisering i området og typisk for den protohistoriske perioden (overgangen mellom forhistorisk og historisk tid). Samfunnet foran-

Hovedporten. Foto A. Kähler

dret og utviklet seg hele tiden, og bebyggelse og strukturer folder seg ut nedover skråningen og vitner om arkitektenes våkne blikk for å tilpasse byen til terrengformasjoner og vekslende behov. Spesielt rundt år 400 f.Kr. skjedde det store endringer – som blant annet omfattet en betydelig ekspansjon av byens areal og en forsterkning og utvidelse av befestningen. Dagens hovedport, som er fra det 3. århundre og siden da har vært byens «hoveddør», har på begge sider langsgående slisser på innsiden av muren som man ennå ikke har fått noen sikker tolkning av. Når man har passert porten og kommet innenfor murene er det som om man har beveget seg inn i en annen tid. Her vandrer man på brolagte gater gjennom håndverkerkvarteret med boliger, verksteder og mange strukturer tilknyttet disse.

Tidlige vannreservoarer og senere cisterner for oppsamling av regnvann, samt forskjellige former for drenering, er godt bevarte og forteller sin egen historie. Det samme gjør kornsiloer som med sin nøye gjennomtenkte utforming sørget for en lufttett langtidsoppbevaring av korn og andre matvarer med begrenset holdbarhet. Aristokratiets boliger ligger for seg selv, med åpne gårdsplasser omgitt av rom brukt til militære og politiske formål, huslige sysler, metallarbeider og annet håndverk. Flere templer på området vitner om religiøs aktivitet, selv om vi ikke

vet hvilke guder de tilbad. Det er imidlertid sannsynlig at den ullastretske gudeverden hadde mye til felles med den greske og punisk/fønikiske. Disse hadde nemlig hatt kolonier i området lenge før byen oppsto. Det greske emporiet lå bare 14 kilometer unna, og derfra fikk ullastretianerne levert keramikk som ble brukt til lagring av det kornet de dyrket i sitt store bakland.

Til gjengjeld fikk kolonistene tilgang på jordbruksprodukter og andre lokale råvarer, som stein og metall. I denne utvekslingen av varer og tjenester, fulgte utveksling av kulturelle og religiøse elementer med på kjøpet. Gjenstander funnet under utgravninger – og nå utsilt på stedets museum og i Museu d'Arqueologia de Catalunya – vitner om en utstrakt handel som rakk langt utover den iberiske halvøya og kolonienes grenser. I bienes summing i det store treet på toppen av høyden, i gresset og de røde valmuenes dans i vinden kjenner man suset fra en svunnen tid og det mangfoldige samfunnet som en gang florerte her. Inntil romernes inntreden på den iberiske arena som forårsaket endringer i områdets sosiale og økonomiske struktur, og dette førte til oppsmuldring av byens eksistensgrunnlag. Men selve Ullastret rakk aldri å bli utsatt for romersk påvirkning og romerne satte seg heller ikke fast her. Byen er derfor på mange måter et unikt vitnesbyrd om iberisk kultur og samfunn.

Pilegrimsvandring til engelsk olavskirke

At det i Norge er registrert 64 kirker dedikert til St. Olav kommer kanskje ikke som noen overraskelse, men at det på de britiske øyer har vært så mange som 57, var i hvert fall ikke undertegnede klar over. Etter at vikingkongen Olav Haraldsson fikk

Pilegrimsvandring til olavskirke i England. Foto A. Kähler

helgenstatus i 1031 spredte olavskulten seg veldig raskt – helt til Novgorod i øst og Istanbul i sør. Til og med på en kirke i Jerusalem finnes en avbildning av «vår egen» Olav den hellige. I fem hundre år valfartet pilegrimer til det som skulle bli Nord-Europas

største pilegrimsmål i middelalderen. Til Nidaros kom de fra fjern og nær, for å søke bot for sine synder, be og tilbe – frem til reformasjonens pådrivere i 1537 satte en effektiv stopper for denne «avgudsdyrkingen». Nidarosdomen ble imidlertid stående, som et massivt symbol og en påminnelse for både fastboende og langveisfarende om det som var middelalderens tro og tradisjon.

I Trondheim har den myteomspunne olavshistorien blitt holdt i hevd, men den fikk en slags renessanse med olavsdagene som startet for mer enn femti år siden. Merkingen av pilegrimsleden som ble påbegynt i 1994 (foreløpig 5000 kilometer gjennom Norge, Danmark og Sverige), samt etableringen av Nidaros Pilegrimsgård og Nasjonalt pilegrimsenter i Trondheim, ga olavstradisjonen ytterligere vind i seilene. Hvert år kommer det et stadig økende antall pilegrimer til byen. Både under de mangfoldige olavsfestdagene og ellers.

Også Færøyene har sin høyst sprell levende olavsvake med en god blanding av kultur og helligdager (og -netter). I England, nærmere bestemt på en halvøy på grensen mot det nordøstlige Wales og et godt steinkast fra Isle of Man og Irland, går det hvert år rundt olsok et lite tog av pilgrimer. St. Olave's Viking Heritage and Pilgrim Walk foregår i et mildt, vakkert landskap med stedsnavn og arkeologi som vitner om et møte hvor kulturen og genetikken til både vikinger og angelsaksere etter hvert gikk opp i en høyere enhet. Målet er St. Olaves's church i Chester, – en kirke etablert i det ellevte århundre i et område befolket av skandinaver. En fascinerende liten bygning som nå står i fare for å bli omdefinert og glemt som kirke og historieformidler.

Med på vandringen er folk med interesse for natur og kultur generelt eller for den nordiske arv spesielt. Blant deltagerne var mennesker med en beviselig stor andel skandinaviske gener, det er historiestudenter, samt andre som deltar av mer personlige årsaker. Til tross for velstand og teknologiske fremskritt, eller kanskje nettopp på grunn av, vokser det frem en søken etter vår opprinnelse og en erkjennelse av hvilken vei vi ønsker å gå. Stadig flere ser at en pilegrimsvei kan være en god begynnelse. Om den går til Nidaros, Santiago de Compostela, Jerusalem eller Mekka. Eller til et lite, unnselig kirkebygg på grensen mellom England og Wales.

I bøtter og spann

... og kopper og kar finner man spor etter tidligere tiders edlere drikker i Norden. Noen forskere ønsket å finne ut mer om dette, og gikk – med hjelp av diverse kjemiske analysemetoder – i gang med å granske bunnslammet. Resultatene er nå publisert. Utgangspunkt for undersøkelsene var et sør-svensk og tre danske funnsteder innenfor en radius på 240 kilometer, og fra en periode på ikke mindre enn halvannet tusen år. Prøvene ble tatt fra drikkekar i keramikk fra en tidlig bronsealder fyrstegrav, sil fra et yngre bronsealder depotfunn, en bronsebøtte fra en tidlig jernalder kvinnegrav og en silkopp fra et rikt depotfunn. Analysene, kombinert med tidligere arkeobotaniske data, forteller om innovativt bruk av lokale vekster og bekrefter en tidlig, vidtrekkende

og langlivet nordisk mjødtradisjon. Mjøden var et sofistikert brygg, laget på mange ingredienser som ble gjæret sammen, så som honning, bær (tyttebær og tranebær) og forskjellige typer korn (hvete, bygg, rug). Dessuten ble bryggen tilsatt stedlige urter og krydder (for eksempel pors, ryllik, einer), som i tillegg til å løfte og variere smaken nok også ofte var ment å

Illustrasjon Robert Brown

skulle ha en helsefremmende/medisinsk effekt. Prøvene gir det første vitnesbyrd om bruk av de nevnte ingrediensene i gjærete drikker i Norden. Disse ingrediensene fortsatte å bli brukt i forskjellige typer brygg opp gjennom historien og langt inn i vår tid. Det er også mye som tyder på, ble den mangfoldige miksturen i flere tilfeller også ble tilsatt druevin fra det sydlige Europa.

Dette er i så fall det første bevis på vinimport til Norden. Vinen, om den ble servert alene eller som mjødingrediens i de praktfulle, ofte sentraleuropeiske drikkekar som dukker opp i graver og depotfunn – forteller om den sosiale og kulturelle prestisjen som var knyttet til edlere drikker allerede i nordisk bronsealder. Den formidler dessuten en historie om vidtrekkende europeisk handelsnettverk så langt tilbake som for 3000 år siden hvor rav kan ha vært et svært ettertraktet nordisk byttmiddel. Harpiksen som kom til syne i de kjemiske analysene, kan ha hatt sin opprinnelse i de vinproduserende områder og blitt tilsatt vinen som konserveringsmiddel for å bevare den edle drikke på den lange reisen nordover.

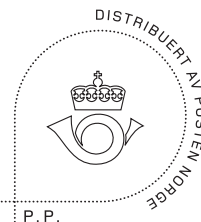
Forbruket av vin var til å begynne med sannsynligvis liten, men vinimporten økte i omfang og overgikk etter hvert mjødingradisjonen. Mjødingrediensene fortsatte imidlertid å bli brukt i øl før tysk (bavariansk) ølbryggingslovgivning fra 1516 (som etter hvert også satte sitt preg på nordisk produksjon) begrenset ingrediensene til humle, bygg og vann.

Det kan virke som om noe vesentlig gikk tapt, noe vi med de nye analysene nå har større grunnlag for og mulighet til å gjenskape.

Retur:
Museumsforlaget, Trenerys gate 9
7042 Trondheim

B

NORGE

P.P.

Foto Åge Højern, NTNU Vitenskapsmuseet.

FUNN FRA METALLSØK

I Norge er det mange dyktige personer med sterk historieinteresse som driver søk med metalledetektor.

I 2014 mottok NTNU Vitenskapsmuseet flere flotte og viktige funn. Fra januar 2015 viser vi frem et utvalg av funnene fra metallsøk i Midt-Norge.

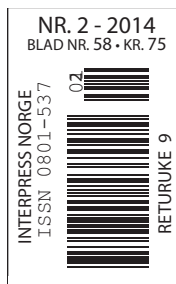
www.ntnu.no/vitenskapsmuseet

NTNU
Vitenskapsmuseet

Museumsforlaget – nytt forlag med lang erfaring

Museumsforlaget er et nytt norsk nisjeforlag som utgir bøker om kulturarv. Vi satser på historie, arkeologi og andre fag som forteller om fortid og nåtid for framtida. Våre utgivelser har høy faglig kvalitet og forlaget er godkjent som publiseringskanal for vitenskapelig publisering. Vi tar imot manus og bokideer for vurdering.

Abonnement på SPOR

Fra 2015 koster et årsabonnement (2 nummer) kr 150.

Enkelthefter koster kr 85.

Mer informasjon finner du på www.museumsforlaget.no

Museumsforlaget | Nedre Elvehavn, Trenerys gate 9, 7042 Trondheim
Telefon 47 47 87 47 | post@museumsforlaget.no | www.museumsforlaget.no

